

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Ústav primární a preprimární edukace

Faktory ovlivňující sourozenecké vztahy

Bakalářská práce

Autor: Barbora Peichlová
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Učitelství pro mateřské školy
Vedoucí práce: Ing. Mgr. Irena Černá

Hradec Králové

2016

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ

Pedagogická fakulta

Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení: **Barbora Peichlová**
Osobní číslo: **P131121**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Učitelství pro mateřské školy**
Název tématu: **Faktory ovlivňující sourozenecké vztahy**
Zadávající katedra: **Ústav primární a preprimární edukace**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í:

Bakalářská práce pojednává o faktorech ovlivňujících sourozenecké vztahy. Formou projektivní metody (dětská kresba začarované rodiny) a rozhovoru s rodiči sourozenců je zjišťována kvalita sourozeneckých vztahů a vliv faktorů na chování mezi sourozenci.

Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Mgr. Irena Černá**
Ústav primární a preprimární edukace
Oponent bakalářské práce: **Mgr. Veronika Smetanová**
Datum zadání bakalářské práce: **18.12.2015**
Termín odevzdání bakalářské práce: **24.6.2015**

Doc. PhDr. MgA. František Vaníček, Ph.D.
děkan

PhDr. Pavel Zíkl, Ph.D.
vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce Ing. Mgr. Ireny Černé samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové, dne 24.6.2016

.....

Podpis

Poděkování

Děkuji Ing. Mgr. Ireně Černé za odborné vedení práce a celé mojí rodině za podporu, cenné rady a trpělivost při práci.

Anotace

PEICHLOVÁ, Barbora. *Faktory ovlivňující sourozenecké vztahy*. [Bakalářská práce]. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2016, 70 s.

Bakalářská práce pojednává o faktorech, které ovlivňují sourozenecké vztahy. Je rozdělena do dvou částí. V teoretické části se zabývá jednotlivými faktory – věnuje se rodině, rodinným vztahům, sourozeneckým vztahům, sourozeneckým konstelacím, věkovým rozdíly mezi sourozenci, pohlaví sourozenců, pozornosti, žárlivosti a rivalitě, temperamentu a charakteru sourozenců a výchově. V praktické části popisuje cíle, metody a výsledek kvalitativního výzkumu. Cílem bakalářské práce je zjistit, jaké faktory ovlivňují konkrétní sourozenecké vztahy a jaké vztahy mezi sebou daní sourozenci mají. Data byla získávána prostřednictvím projektivní kresběné metody (kresba začarované rodiny jednotlivých sourozenců) a polo-strukturovaného interview s rodiči sourozenců.

Klíčová slova: sourozenci, vztahy mezi sourozenci, sourozenecké konstelace, výchova, věkové rozdíly, rodina, kresba začarované rodiny

Annotation

PEICHOVÁ, Barbora. *Factors affecting sibling relationships*. [Bachelor Degree Thesis]. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové 2016, 70 pp.

The bachelor degree thesis is about factors affecting sibling relationships. The bachelor degree thesis is divided into two parts. In the theoretical part there are the information about the factors like family, family relationships, sibling relationships, sibling constellations, age differences between/among siblings, sex of the siblings, attention, jealousy and rivalry, temperament, character and upbringing. The practical part describes the aims, the methods and the results of the qualitative research. The main aim of the thesis is to find out what factors affects the concrete sibling relationships and what are these sibling relationships like. The facts about the sibling relationships were collected by the enchanted family drawing (by siblings) and the semi-structured interview with the siblings' parents.

Keywords: siblings, sibling relationships, sibling constellations, upbringing, age differences, family, the enchanted family drawing

Obsah

Úvod.....	10
Teoretická část	
1 Rodina	12
1.1 Vymezení pojmu.....	12
1.2 Konstelace rodiny	12
1.3 Význam rodiny	12
1.4 Vztahy v rodině	13
1.4.1 Rodinné vztahy.....	13
1.4.2 Sourozenecké vztahy v rámci rodiny	13
2 Sourozenci.....	14
2.1 Sourozenecký vztah.....	14
2.2 Vztahy mezi sourozenci v závislosti na věku a pohlaví	15
2.2.1 Starší sourozenci	16
2.2.2 Mladší sourozenci	17
2.3 Věkové rozdíly mezi sourozenci	18
2.4 Problémy sourozenců v rodině	19
2.4.1 Pozornost rodičů.....	19
2.4.2 Žárlivost a rivalita	21
3 Sourozenecké konstelace.....	22
3.1 Druhy sourozeneckých konstelací	24
3.1.1 Jedináček	24
3.1.2 Prvorozený	24
3.1.3 Druhorozený a prostřední.....	24
3.1.4 Nejmladší	25
4 Temperament a charakter	26
4.1 Temperament jedince	26

4.2	Charakter jedince	27
5	Výchova dětí	27
5.1	Výchova dvou dětí.....	29
5.2	Výchova třech dětí.....	30
Praktická část		
6	Cíle a metodika výzkumu.....	31
6.1	Kresba začarované rodiny	31
6.1.1	Popis metody	32
6.1.2	Zadání kresby	32
6.1.3	Interpretace kresby	33
6.2	Polo-strukturované interview	34
6.2.1	Tematické okruhy polo-strukturovaného interview s rodiči dětí	35
7	Výzkumný soubor	35
7.1	Sourozenci č. 1	35
7.2	Sourozenci č. 2	35
7.3	Sourozenci č. 3	36
7.4	Sourozenci č. 4	36
7.5	Sourozenci č. 5	36
8	Průběh výzkumu.....	36
9	Interpretace výzkumu	36
9.1	Sourozenci č. 1	37
9.1.1	Nejstarší sourozenec.....	37
9.1.2	Prostřední sourozenec	37
9.1.3	Nejmłodší sourozenec	39
9.1.4	Rodič sourozenců č. 1	40
9.2	Sourozenci č. 2	41
9.2.1	Starší sourozenec.....	41

9.2.2	Mladší sourozenec.....	42
9.2.3	Rodič sourozenců č. 2	43
9.3	Sourozenci č. 3	43
9.3.1	Starší sourozenec.....	43
9.3.2	Mladší sourozenec.....	44
9.3.3	Rodič sourozenců č. 3	45
9.4	Sourozenci č. 4	45
9.4.1	Starší sourozenec.....	46
9.4.2	Mladší sourozenec.....	47
9.4.3	Rodiče sourozenců č. 4.....	48
9.5	Sourozenci č. 5	49
9.5.1	Starší sourozenec.....	49
9.5.2	Mladší sourozenec.....	51
9.5.3	Rodič sourozenců č. 5	52
10	Shrnutí výzkumu	53
10.1	Faktory ovlivňující vztahy mezi sourozenci	53
10.2	Četnost faktorů ovlivňujících vztahy mezi sourozenci	54
10.3	Kvalita vztahů mezi sourozenci	54
Závěr.....		55
11	Seznam literatury.....	57
12	Seznam příloh.....	I
12.1	Příloha č. 1 – sourozenci č. 1	II
12.2	Příloha č. 2 – sourozenci č. 2	V
12.3	Příloha č. 3 – sourozenci č. 3	VII
12.4	Příloha č. 4 – sourozenci č. 4	IX
12.5	Příloha č. 5 – sourozenci č. 5	XI

Úvod

Během svého studia oboru Učitelství pro mateřské školy na Ústavu primární a preprimární edukace jsem měla možnost seznámit se s mnoha oblastmi, které s předškolní pedagogikou souvisí. Nahlédla jsem do zajímavé problematiky mnoha předmětů. Rozhodla jsem se více probádat oblast z psychologie rodiny věnující se sourozeneckým vztahům.

Vedla mě k tomu vlastní zvědavost a zájem o hlubší poznání problematiky sourozeneckých vztahů. Vyrůstám v rodině se dvěma mladšími bratry a celý život se obklopuji dětmi. Problematika sourozeneckých vztahů je téma, které se týká téměř každého z nás. Pokud nejsme jedináčci, máme sourozence. Jako rodiče své děti (sourozence) vychováváme a se sourozenci se setkáváme i jako další výchovní činitelé (např. pedagog či vedoucí zájmových kroužků). Je proto dobré vědět, co vztahy mezi sourozenci ovlivňuje.

Bakalářská práce pojednává o tom, jaké faktory sourozenecké vztahy ovlivňují, a prostřednictvím kvalitativního výzkumu zjišťuje, jaké vztahy mezi sebou sourozenci mají.

V historii jsou sourozenecké vztahy spojeny se jménem Alfreda Adlera, zakladatelem individuální psychologie, který byl první, kdo se zabýval tematikou sourozenců a vlivem sourozeneckých konstelací (sourozenecké pořadí) na osobnost člověka.

Současná problematika sourozeneckých vztahů vychází z názorů a výzkumů prof. Zdeňka Matějčka, Tomáše Nováka či Jiřiny Prekopové (čeští představitelé). Dalším významným autorem odborných publikací o sourozeneckých vztazích je americký psycholog Kevin Leman.

Bakalářská práce je rozdělena do dvou částí. První teoretická část obsahuje pět kapitol, ve kterých jsou uvedeny ty faktory ovlivňující sourozenecké vztahy, které se v odborných publikacích opakují nejvíce: rodina a rodinné vztahy, věk a pohlaví, věkové rozdíly, temperament a charakter, pozornost, žárlivost a rivalita, sourozenecké konstelace a výchova dětí. Kromě těchto faktorů se v teoretické části zabývám také základními pojmy, jejichž definice jsou důležité k pochopení celé problematiky sourozeneckých vztahů.

První kapitola pojednává o rodině, která je dle mého názoru základem dobrých sourozeneckých vztahů a především místem, kam se sourozenci rodí, kde se vyvíjí a vyrůstají. Kapitola druhá se věnuje sourozencům a sourozeneckým vztahům obecně. Podkapitoly se podrobněji zabývají takovými faktory ovlivňujícími sourozenecké vztahy, jako jsou věk a pohlaví, věkové rozdíly sourozenců apod. Co jsou sourozenecké konstelace, co je pro určitou sourozeneckou konstelaci typické (z pohledu mnoha autorů) a do jaké míry ovlivňují vztahy mezi sourozenci, je uvedeno v kapitole třetí. Je důležité věnovat prostor také temperamentu a charakteru jedince, o nichž je pojednáváno v kapitole čtvrté. Výchově dětí se věnuje kapitola pátá, která obsahuje informace o způsobu výchovy v souvislosti s počtem dětí v rodině.

Druhá část bakalářské práce je zaměřena prakticky. Prostřednictvím kvalitativního výzkumu, resp. formou projektivní kresebné metody a polo-strukturovaného interview s rodiči daných sourozenců, zjišťují, jaké vztahy mezi sebou sourozenci mají a čím jsou jejich vztahy pravděpodobně ovlivněny. V praktické části bakalářské práce je představen výzkumný soubor a dále jsou popsány cíle a metodika výzkumu, jeho průběh a interpretace z pohledu sourozenců, rodičů a experimentátora. Posuzované kresby jsou obsaženy v seznamu příloh. Následuje shrnutí výzkumu, které zahrnuje konkrétní faktory ovlivňující zkoumané sourozenecké skupiny, jejich četnost ve výzkumu a informace o kvalitě vztahu mezi sourozenci.

Závěr bakalářské práce shrnuje bakalářskou práci jako celek a odkazuje také na problémy při realizaci výzkumu. Dále otevírá některé další otázky, na které by v budoucnu bylo možné hledat odpovědi prostřednictvím dalších výzkumů.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Rodina

1.1 Vymezení pojmu

Rodina je základní sociální skupinou, základem společnosti. Mluví-li se o rodině, většina lidí si představí rodinu, ve které žije otec, matka a jejich děti. V tomto případě se jedná o tzv. úplnou nukleární rodinu.

Sobotková (2007) definuje rodinu jako systém složený z několika subsystémů, z nichž nejdůležitější roli hraje subsystém manželský, subsystém rodič-dítě a subsystém sourozenecký. Manželský subsystém se týká partnerů, resp. rodičů dítěte. V subsystému rodič - dítě je dospělý dítěti ve všem vzorem, který ho vychovává, učí, řídí a vede ho. V sourozeneckém subsystému se dítě učí spolupráci, soutěžení, vzájemné podpoře, učí se vyjednávat a vytvářet kompromisy.

Novák (2007) hovoří o rodině jako základním sociálním inkubátoru, v němž se dítě připravuje na okolnosti v následných chvílích jeho života. Dostává zde první citovou výbavu, vytváří si zde předobrazy svých budoucích rolí a vztahů. Osvojuje si vzory chování, získává své první návyky. Tato fakta jsou v první řadě záležitostí a povinností rodičů. Velký vliv pro budoucí život dítěte mají však také sourozenci a vztahy mezi nimi.

1.2 Konstelace rodiny

Konstelace je sociálně-psychologické uspořádání rodiny. Jak uvádí Leman (2008), je tvořena osobnostními charakteristikami (tj. temperament a charakter) a citovou vzdáleností členů rodiny, pořadím narození a pohlavím sourozenců, dominantními či submisivními pozicemi a počtem členů rodiny. Znalost pozice každého člena v rodinné konstelaci umožňuje lépe porozumět jak jeho osobnosti, tak některým zvláštnostem fungování rodiny.

1.3 Význam rodiny

„Rodina představuje významné sociální a výchovné prostředí pro vývoj a rozvoj dítěte a podílí se na uspokojování potřeb všech svých členů.“ (Gillernová, 2010) Mezi významné faktory ovlivňující správný vývoj dítěte patří právě výchova, dědičnost a prostředí.

Vývoj dítěte v rodině je dle Šulové (2010) zcela založen na sociální interakci – navzájem propojeném chování dvou i více členů rodiny. Rodina poskytuje dítěti identifikační vzory, modely chování náležící k mužské a ženské roli, v rodině se vytváří základ pro vztah k personálnímu okolí, sobě samému i společnosti.

1.4 Vztahy v rodině

1.4.1 Rodinné vztahy

„Vztahy v rodině jsou věnem do budoucna – jde o zcela konkrétní projevy a způsoby chování mezi konkrétními, blízkými lidmi.“ (Novák, 2007, s. 22)

Leman (2008) svým psychologickým výzkumem a praxí došel ke skutečnostem, které označují rodinné vztahy za ty nejtěsnější v životě. Největší vliv na dítě má jeho vlastní rodina a její členové. Vztah mezi rodiči a dětmi je proměnlivý v závislosti na celém rodinném prostředí a aktuální životní situaci. *„Budoucí osud každého dítěte určuje do značné míry způsob, jak s ním rodiče jednají.“* (Leman, 2008, s. 72)

1.4.2 Sourozenecké vztahy v rámci rodiny

Vztahy v sourozenecké skupině jsou považovány za velmi důležité pro vývoj dítěte, vymezují jeho osobnost. *„Osobnostní charakteristiky a možné směry vývoje osobnosti jednotlivých dětí v rodině se vyvozují a předpokládají na základě sourozeneckých vztahů.“* (Sobotková, 2007, s. 16) Sobotková uvádí i další faktory, které ovlivňují rodinné a sourozenecké vztahy: sourozenecké pořadí, pohlaví a počet sourozenců, přenesené vzorce chování rodičů z rodin původních, způsob žití a styl výchovy.

Aby si dítě uvědomilo svou jedinečnost, musí projít vztahem s druhými, prostřednictvím kterého si uvědomuje samo sebe. Přítomnost sourozence (vedle rodičů) a četnost interakcí v této skupině má velkou roli při vytváření emocí, ale i při rozvoji kognitivních a sociálních dovedností; menší děti projevují značný zájem o chování starších sourozenců, sledují je a vyhledávají - starší sourozenec tráví značnou část svého volného času tím, že učí své mladší sourozence určitým dovednostem.

Vančurová (1987) uvádí jako hlavní znak sourozeneckých vztahů pravdivost a přímost. Sourozenci se znají do posledních detailů, nemohou před sebou mnoho předstírat, zastírat nebo zapírat. *„Žijí spolu bez obalu – nazi.“* (Vančurová, 1987, s. 64)

2 Sourozenci

Sourozenci jsou (v případě úplné nukleární rodiny) dětmi týchž rodičů, které vyrůstají v daných a jednotných životních podmínkách a mají stejné základní vychovatele.

V každé rodině tvoří sourozenci společenství, ve kterém si jsou vzájemně vydatným zdrojem vývojových podnětů. Jejich vnitřní vztahy jsou dány jejich povahovými a temperamentními vlastnostmi a řadou dalších činitelů, jako je např. věk, pohlaví či sourozenecké pořadí. Celé jejich společenství se vyvíjí a mění v závislosti na tom, jak děti dorůstají. V sourozenecké skupině probíhá primární proces socializace, kde si dítě osvojuje prvotní normy, pravidla, adaptuje se na život a přizpůsobuje, ale realizuje se i jako jedinec. V této skupině získává schopnost empatie a porozumění, zároveň dostává svou funkci a postavení, možnost identifikace a odlišení od druhých.

2.1 Sourozenecký vztah

Novák (2007) tvrdí, že sourozenecký vztah si nevolíme, nezasloužíme se o něj, je nám dán osudově. Patří bezesporu k nejbližším, které na světě existují. Tvoří ho lidé shodného nebo odlišného pohlaví. Pohlaví ovlivňuje jak postavení, tak projevy i přijímání v sourozenecké hierarchii.

„Mezi sourozenci se formuje soucit, souhra a spolupráce.“ (Matějček, 1989, s. 55) Děti se spolu dovedou hádat, ale i pěkně popovídat, dovedou společně zachovat nějaké tajemství, připravit pro někoho překvapení, rozdělit si práci apod. K sourozeneckému vztahu patří také dělení se o přízeň rodičů a mnoho jiných věcí. Sourozenci se tak učí určitá omezení snášet a přijímat. V závislosti na věku a pohlaví jednotlivých dětí chce jedno z nich dělat přesně to, co dělá druhé, chce umět to, co umí to druhé, chce mít přesně totéž, chce stejně vypadat apod. Na druhé straně má však snahu umět a dokázat něco jiného, chce být sám sebou, aby se zalíbil rodičům a imponoval něčím svým, osobitým. Tyto pocity lze shrnout do tzv. sourozenecké rivality, která je podrobněji rozebrána v kapitole 2.4.2.

Sourozenci mají tu velkou výhodu, že si celé dětství vzájemně dávají trénink různých způsobů sociálního chování. Podle pořadí narození se děti naučí druhému se přizpůsobovat, hájit se před ním, dělit se s ním, prohrávat, ale i se vzájemně ctít, bojovat proti němu, nebo s ním proti společným nepřátelům, bránit sebe i toho druhého, schovávat se za něj, zastupovat ho, držet s ním, svěřovat se sobě navzájem, v mnoha případech mít prvního nejlepšího přítele. Tento sociální trénink je nenahraditelný – ze zkušeností a

dovedností, ať už pozitivních či negativních, rozvíjených v sourozeneckém vztahu, může dítě těžit celý život. Přenášejí poznané na volbu partnera, na manželství, výchovu vlastních dětí i na své zaměstnání. „*Co ses v mládí naučil, ve stáří hned tak nezapomeneš!*“, uvádí tento citát Prekopová ve svém díle. Nejvýraznější vliv na sourozenecké vztahy má dle Prekopové (2002) sourozenecká pozice.

K faktorům ovlivňující sourozenecké vztahy patří dle Lemana (2008) věkový odstup mezi jednotlivými dětmi, pohlaví dětí, tělesné rozdíly nebo postižení, pořadí narození rodičů a celkový vztah mezi rodiči.

Sourozenecký vztah je zdrojem spousty podnětů, zkušeností a pozitivní motivace pro rodinný život. O jeho významu pro budoucnost dítěte však neexistuje jasná shoda, má ovšem bezpochyby vliv na osobnost člověka samotného a na celkové vztahy v rodině.

2.2 Vztahy mezi sourozenci v závislosti na věku a pohlaví

Je důležité, zda se jedná o sourozence staršího, mladšího a jakého je pohlaví. Starší dítě získává zpravidla dominantní roli, je považováno za toho zkušenějšího, je mu tolerováno méně a více se od něj očekává. Mladší dítě se lépe naučí vyjít s lidmi a umí se podřídít, protože mu byla poskytnuta role submisivní. V případě sourozenců stejného pohlaví je starší z nich vnímán jako objekt vzoru a identifikace pro mladšího. Dle Vágnerové (2012) může však dojít i k tzv. *sourozenecké deidentifikaci*, která spočívá v tom, že se jeden ze sourozenců snaží být za každou cenu zcela odlišný, než ten druhý. Janošová (2008) uvádí, že proces deidentifikace u starších sourozenců je motivován potřebou působit raději dojem dospělého než být druhými brán za jedno s malým sourozencem. V případě mladších sourozenců dochází k deidentifikaci zejména v případech, kdy byly mladší děti téměř zastíněny silnou osobností staršího sourozence.

V sourozenecké skupině mezi dvěma dcerami nebo dvěma syny jsou rozpory větší než mezi sourozenci odlišného pohlaví. Ty jsou lidově vyjádřeny ve známých metaforách dvou kohoutů na smetišti nebo dvou čarodějnic na jednom koštěti. Mezi sourozenci stejného pohlaví dochází k žárlivému a ctižádostivému srovnávání. Pravděpodobnost soupeření je tím větší, čím menší je mezi sourozenci stejného pohlaví věkový odstup. „*Čím menší je věkový rozdíl, tím větší je soutěž.*“ (Prekopová, 2002)

Vztah mezi bratrem a sestrou je většinou méně konfliktní než mezi dvěma sestrami nebo dvěma bratry. „*V případě, že je starší dívka, vypěstuje se v ní role ochránkyne a často poručnice mladšího bratra. Když je starší bratr, přebírá roli kavalíra své malé sestry.*“ (Prekopová, 2002)

Z hlediska sourozeneckých konfliktů jsou tedy méně problematické vztahy mezi sourozenci opačného pohlaví, mezi nimiž je větší věkový odstup. „*Rivalita má živnou půdu jen tam, kde jsou jen malé rozdíly, takže dohnání, nebo dokonce předechnání rivala, se jeví jako možné.*“ (Prekopová, 2002)

Rozdíly v chování dívek a chlapců jsou podle Oakley (2000) velmi znatelné již těsně po narození, kdy podle výzkumů chlapci bývají více neklidní před kojením, zatímco dívky až po něm. Oakley (2000) dále uvádí, že specifčnost pohlaví je pozorovatelná i na vlastním výběru hraček - chlapci často volí hračky symbolizující fyzickou či mechanickou aktivitu související s venkovním prostředím, dívky naopak preferují domácí prostředí a jeho tematiku - péči o panenky, činnosti spojené s estetikou apod.

Veškerá tato zobecnění jsou ovšem pouhými ukazateli a častými případy, ne pravidly a jistotou.

2.2.1 Starší sourozenci

Starší sestra

O starších sestřích se mluví jako o generálech v sukních. Janošová (2008) uvádí, že je to důsledek rodičovského drilu v souvislosti s nepsanou povinností týkající se péče o mladší sourozence. Ze starší sestry rodiče často udělají dospělého a navalí na ni starosti o menší děti. Starší sestra se poté cítí zodpovědně a raduje se, když slyší přirovnání, že je jako maminka. Aniž by si to uvědomovala, dospívá mnohem dříve. Starší sestra je tedy starostlivá, pečující, rozhoduje a cítí odpovědnost, ve většině případů je již kompletně vybavena do role budoucí matky. Rodiče tím ale často starší sestře, dívce, seberou dětství, které by si mohla užít po boku svých vrstevníků. Starší sestra si je vědoma své autority. Má často tendenci za sourozence rozhodovat a určovat závěry mnoha společných situací. Musí plnit mnoho úkolů, nemá čas na zábavu. Z toho plyne její smysl pro perfekcionismus, který se snaží vyvolat i u druhých lidí. Je také často žádána, aby v sourozeneckých rozepřích z pozice starší a moudřejší ustoupila. Na staršího bratra podobné požadavky kladeny nebývají.

Starší bratr

Dle Lemana (2008) je typické, že starší bratr se ztotožňuje s tím, co představují rodiče. Stává se nositelem rodinných norem, přebírá rodinné hodnoty a věrně je naplňuje. Většinou má vůdčí postavení a zastává funkci „šerifa“, když je třeba mladšího sourozence srovnat. Starší bratr ale bývá také ochráncem, mladšího sourozence dokáže bránit. Je vždy o několik kroků napřed, všímá si různých nebezpečí, promýšlí, jak na ně bude reagovat. Od okolí očekává důvěru v jeho schopnosti, naplňuje ho pocit, že může za druhé rozhodovat (stejně jako v případě starší sestry). Považuje sám sebe za těžko nahraditelného. Pro mladší sourozence je velkým vzorem. V případě mladší sestry je zvyklý pomáhat, pečovat o ni, být zodpovědný, chovat se slušně k opačnému pohlaví. Zná specifické způsoby chování dívek a ženské strategie řešení problémů, konfliktů. Ví, co se od něho očekává, co je oceněno a naopak také očekává určité postavení a chování vůči sobě od dívek. „*Pozice v sourozenecké konstelaci je tedy důležitá i pro postavení v budoucích partnerských vztazích v dospělosti a pro odhad chování opačného pohlaví.*“ (Mertin, 2010) Starší bratr se s mladším bratrem cítí dobře, když ho mladší následuje, získává tím tak praktické zkušenosti vůdce.

2.2.2 Mladší sourozenci

Mladší sestra

Mladší sestře hodně záleží na uznání a pochvale, chce, aby jí bylo nasloucháno. Jedná mnohdy impulzivně, aby se dostala ke slovu, které má ve většině případů její starší sourozenec. V důsledku společných hádek se naučila argumentovat, vyjednávat a oponovat staršímu sourozenci. Mladší sestra chce často být jako její starší sestra, napodobuje ji. Starší bratr je její ochránce, ke kterému vzhlíží.

Mladší bratr

Mladší bratr je veselý člověk, který umí jednat s lidmi. Často svým jednáním ostatní provokuje. Nebojí se rizika, spoléhá na své štěstí. Nesnaží se chápat, jako spíš všechny okolo sebe bavit. Starostlivý je přece jeho starší sourozenec. Touží být jako jeho starší bratr, v opačném případě chce naopak dokázat něco odlišného, čím upoutá pozornost dospělých, někdy také schválně vyráží odlišným směrem, aby mohl soupeřit. V případě starší sestry je dle Lemana (2008) mnohdy jejím mazánkem, nechává se o sebe starat, rozmazlovat. Má k ženám hezký vztah, rozumí jim.

2.3 Věkové rozdíly mezi sourozenci

Věkový rozdíl mezi dětmi je jedním z významných faktorů sourozeneckého vztahu. Jako optimální věkový rozdíl mezi sourozenci bývají obvykle uváděny tři roky. Čím větší je mezi dětmi věkový rozdíl, tím jsou negativní projevy méně pravděpodobné. Emoční inteligence dítěte je s rostoucím věkem již natolik vyvinutá, že za normálních podmínek dochází ke krizi jen zřídka. Tento poznatek má ale i své nevýhody. Prekopová (2002) uvádí, že s podstatně starším sourozencem se sice člověk hádá méně, ale zase si s ním nemůže tak moc hrát. Věková blízkost, tj. rozdíl do dvou let, vytváří obzvlášť vysoce intenzivní vztahy, neboť děti spolu tráví po dlouhé životní období velmi mnoho času a věnují se obdobným aktivitám. „*Tyto intenzivní vztahy však nemusí být vždy jen přátelské, ale i plné sporů.*“ (Novák, 2007, s. 51) Pokud se mladší sourozenec narodí do jednoho až dvou let po starším, starší dítě bere mladšího jako soupeře při získávání rodičovské lásky a pozornosti.

Novák (2007) tvrdí, že by měl starší sourozenec být o jednu vývojovou fázi dál (věkový rozdíl tří let). S rozdílem čtyř let starší sourozenec nepovažuje mladšího sice za rovnocenného soupeře, ale stále má obavy a žárlí - v tomto věkovém odstupu je pozorováno paradoxně nejvíce nepřátelské chování mezi sourozenci. Chování staršího sourozence k mladšímu je mnohdy negativní, bere mladšího jako vetřelce. Vztahy mezi sourozenci v batolecím a předškolním období, tj. od jednoho roku do šesti let, kdy jsou kontakty mezi nimi nejčetnější, jsou sice často provázeny soupeřením a rivalitou, ale zároveň se tvoří pevný sourozenecký vztah. Děti se stávají kamarády, vyvíjí se prvotní mezilidské vztahy, učí se prvním sociálním dovednostem, toleranci a akceptování svého okolí. Pro rodiče dětí s malým věkovým rozdílem bývá mnohdy výchova jednodušší, protože si sourozenci „vystačí“ jeden s druhým.

Více jak šestiletý rozdíl považuje Novák (2007) za problematický a sourozenci podle něho vyrůstají jako dvě samostatné jednotky (jedináčci) s ohledem na styl rodinného života či odlišné starosti, které jsou pro určité věkové období charakteristické.

Zrovna tak se o věkovém rozdílu vyjadřuje Mertin (2004), který uvádí, že více než pět nebo šestiletý rozdíl mezi sourozenci může způsobit, že se mezi nimi obtížněji vytváří bližší vztah. Mertin (2004) shrnuje své poznatky z poradenské praxe o ideálním věkovém rozdílu mezi sourozenci takto: „*Z poradenské zkušenosti vím, že neexistuje ideální konstelace. Nejmladšímu dítěti hrozí nebezpečí rozmazlování, na nejstarší dívku můžeme naložit převelkou zodpovědnost.*“

V každém případě jde o záležitost velmi individuální, závislou na okolnostech a situaci samotné rodiny a osobnosti jednotlivých členů.

2.4 Problémy sourozenců v rodině

Se sourozenci jsou spjaty i konflikty vycházející z nedostatku pozornosti, žárlivosti a rivality mezi sourozenci a negativní afekty jako je vztek, závist a agrese.

Problémy dítěte podle Adlera (in Čapek, 2010) vyplývají z pocitu méněcennosti, který dítě může získat dvěma způsoby. V prvním případě dítě nemá možnost dělat něco samo, je rodičem příliš rozmazlováno nebo ochraňováno, a je mu tím tak zabraňováno k využívání vlastních sil. Ve druhém případě je pocit méněcennosti důsledkem zanedbávání, odmítání či nedostatku péče, kterou dítě potřebuje pro správný vývoj a ke zvyšování jeho sebevědomí. Pociť méněcennosti lze odstranit prohloubením rodičovského zájmu o dítě a uspokojením potřeb dítěte.

Každý jedinec má své základní potřeby, které se snaží uspokojit. Čapek (2010) uvádí potřeby tělesné týkající se samotného přežití a fungování člověka, potřeby uznání a úcty, které mají vliv na sebevědomí a sebedůvěru člověka, potřeby mentální zahrnující možnost přemýšlet, rozvíjet se, objevovat nové věci a získávat nové dovednosti či potřeby citové ve smyslu potřeby lásky a přátelství. Matějček (1989) poté na první místo umisťuje potřebu stimulace, která vede živý organismus k činnosti, důležitou dále shledává potřebu učení a nabývání zkušeností, potřebu bezpečí a jistoty, potřebu společenského uznání a potřebu otevřené budoucnosti.

Již od narození má dítě potřebu lásky a bezpečí, která se naplňuje tím, že o něj matka pečuje, je v jeho blízkosti a věnuje se mu. Z pocitu počáteční závislosti na ostatních vyplývá potřeba sounáležitosti, tj. snaha každého jedince někam patřit, náležet do společenství, kterým je pro dítě právě rodina. Aby byly všechny výše zmiňované potřeby jedince uspokojeny, je důležité se dítěti věnovat, pracovat na jeho rozvoji a podporovat ho všemi možnými způsoby – věnovat mu svou pozornost.

2.4.1 Pozornost rodičů

Kromě uspokojování základních potřeb jedince si dítě žádá pozornosti také proto, aby si ho okolí všímalo. Spoustu dětí si myslí, že má svou cenu pouze tehdy, kdy je středem pozornosti. Dítě tohoto cíle dosahuje jak pozitivním, tak negativním chováním.

Způsob, jakým po rodičích dítě vyžaduje pozornost, říká rodičům o tom, jak se dítě cítí. Dumonteil-Kremer (2015) používá ve spojení s pocity dítěte výraz „citový zásobník“. Každé dítě ho má v sobě – když je naplněný, všechno se daří; dítě je milé, veselé, dobře spolupracuje. Zásobník se ale poměrně rychle vyprázdňuje a rodiče požadavky na jeho naplnění často opomíjí. Děti si však žádají mazlení, hry, přítomnost rodičů a obdiv. Na potřeby dítěte mnohdy rodiče nereagují dostatečně, protože jsou v rodině ještě další děti, další úkoly, rodiče jsou unavení, mají starosti. Zásoby citů dítěte se začínají tenčit a dítě se jeví jako zlobivé. *„Pokud je většina požadavků dítěte formulována agresivně a podbarvena náhlým výbuchem hněvu, pak je příčinou prázdný citový zásobník.“* (Dumonteil-Kremer, 2015).

Také předvádění a šaškování u dětí pramení ze zvýšené potřeby získávat u druhých ocenění, obdiv, pozornost nebo vůbec přijetí. Dle Matějčka (1989) je typickým rysem těch dětí, které jsou neuspokojené citově ve svém rodinném prostředí – dětí, kterým se nedostává dost pozornosti a které se jí takto domáhají. Týká se to právě např. dětí, které byly pozornosti zbaveny vlivem narození mladšího sourozence. *„Když se lidé předvádějí, dělají to jediné proto, že se cítí méněcenní a nepřipadají si dost silní na to, aby mohli úspěšně konkurovat druhým.“* (Adler, 1999, s. 38)

Pro dítě je příchod sourozence první velkou životní zkouškou, během které se mění vše, na co se mohlo dítě až dosud spoléhat. Prekopová (2002) popisuje příchod sourozence dítětem vnímanou za nic víc než podivnou věc, která se tu jen objevila a neuvědomuje si, že je tomu už tak napořád. Pokud je prvorozený dostatečně zralý pro to mít sourozence, bude sourozenec brán jako dárek a obohacení. Záleží na rodičích, zda a jak své první dítě motivují, jaké reakce budou mít během vypořádávání se dítěte s novými nároky a povinnostmi. Čím je dítě starší, tím je ochotnější dělit se o rodiče, dělit se o věci a těšit se ze samotného přírůstku do rodiny.

Dalším způsobem domáhání se pozornosti je ve spoustě případech potřeba staršího dítěte zažít všechno znovu jako miminko (napodobuje tak svého mladšího sourozence). Dítě se začne např. znovu pomočovat, vyžaduje pleny, chce mateřské mléko od matky – tyto projevy návratu do miminkovských let nazýváme pojmem regrese, tedy chování, které odpovídá nižšímu vývojovému stadiu dítěte. Tomuto chování přispívá množství pozornosti, které věnují všichni dospělí právě novorozenci, který se stal centrem všeho.

Je přirozené, že se starší dítě pokouší získat svůj díl zájmu, a to jakýmkoliv způsobem. Dítě si žádá pozornost rodičů a nezajímá ho jejich časový rozvrh. Požaduje to, co potřebuje a neuvědomuje si okolnosti. Dítě je velmi vytrvalé ve snaze získat to, co mu chybí. Nebere v potaz fakt, že do rodiny přibylo další dítě, o které je třeba se starat také. Starší dítě může mít tuto skutečnost rodičům za zlé a začne vůči mladšímu sourozenci projevovat negativní pocity. Sourozenecké konflikty pramení mimo jiné právě i z nedostatečné pozornosti rodiče.

Čím více je v rodině dětí, tím méně individuální pozornosti se dostane každému členu rodiny. Každé dítě v rodině je však cenné nade vše a zaslouhuje si pozornost rodičů a jejich obdiv. Ten z partnerů, který o miminko pečuje méně, by se měl stát spojencem staršího dítěte. Starší dítě potřebuje dospělého, který se ho zastane a bude ho bezpodmínečně milovat. Úkolem tohoto partnera by mělo být udělat všechno pro to, aby starší dítě dostalo svou míru pozornosti. *„Pokud jsou rodiče pozorní a věnují dítěti potřebný čas, lásku a pozornost, velká rodina bude pro všechny zdrojem radosti, zkušeností a nesmírného bohatství.“* (Matějček, 2008, s. 75)

Vedle toho je ale také třeba podporovat společné příjemné aktivity sourozenců a ocenit každý náznak spolupráce a dobrých vztahů dětí v rodině.

2.4.2 Žárlivost a rivalita

Když se dítěti nedostává ze strany pro něj významných osob dostatek pozornosti, vynucuje si ji nejrůznějšími způsoby, žárlí. *„Žárlivost lze definovat jako zvláštní emoční stav, ve kterém se prolínají nejrůznější pocity.“* (Matějček, 2008) Jde o pocity hluboké lásky, strachu ze ztráty, ohrožení, beznaděje, vnitřního neklidu, ale také různě silné agrese.

Žárlivost, obvykle spojená se závistí, je poměrně častým problémem všech sourozeneckých vztahů. Nejdříve žárlí starší dítě na mladší – ztratilo pozici toho, kdo měl dosud všechno k dispozici a má pocit, že o něco přichází – pozornost už není věnována pouze jemu, nýbrž právě i mladšímu sourozenci. Může také žárlit i proto, že mladšímu sourozenci rodiče bez problému dovolí to, co staršímu ve stejném věku zakazovali. Žárlí ale také mladší dítě na staršího sourozence, když starší může dělat to, co mladší ještě ne. Dle mladšího dítěte má starší sourozenec neoprávněné výhody – smí jít později spát, může si sám pustit televizi, dostává větší kapesné apod.

I když si to rodiče neuvědomují, často jsou to právě oni, kdo u sourozenců žárlivost podněcuje – např. tím, že staršího sourozence dávají mladšímu za vzor.

Oba sourozenci touží mít stejné výhody, přejí si mít rodiče jen pro sebe. Nesmíme proto zapomenout na to, že je třeba se věnovat i každému z nich samostatně, aby se dítě dočkalo zasloužených pochval a motivací, a vyvíjelo se ve zdravého sebevědomého člověka.

Vývoj sourozeneckých vztahů má svou dynamiku - dítě postupně rozlišuje nejen osobu svou, ale uvědomuje si toho druhého, hledá své místo ve skupině. Prvorození zkouší role vůdců, druhorození se je snaží napodobovat, dosáhnout.

Rivalita je dle Matějčka (1989) svým způsobem přirozená a zdravá, jestliže ji rodiče dovedou podchytit a usměrnit tak, aby nikdo nebyl odstrčen a ponížen. Nemělo by docházet k otevřenému nepřátelství a negativismu. Je důležité, aby každé dítě mělo nějakou oblast činnosti a zájmu, ve které bude úspěšné a vnitřně uspokojené. Konflikty mezi sourozenci shledává přínosnými také Caspi (2011). Konflikty mezi sourozenci podporují dle něho sociální a emoční vývoj dítěte a poskytují příležitost pro nácvik chování v problémových situacích v dalších chvílích života dítěte.

V případě negativního chování by se pomocí vhodných korektivních zásahů ze strany rodičů a dostatku věnování pozornosti měly všechny výše uvedené projevy dítěte minimalizovat.

3 Sourozenecké konstelace

Alfred Adler byl prvním, kdo se zabýval sourozeneckými konstelacemi a jejich vlivem na osobnost člověka. Zdůrazňoval pořadí, v němž se dítě narodí = sourozenecké konstelace. Každé dítě má dle Adlera v rodině jedinečnou pozici, která ovlivňuje jeho život.

Marko (1968, in Šmelová 2012) uvádí, že názory odborné společnosti o vlivu sourozeneckých konstelací nejsou jednotné. Někteří autoři vliv sourozeneckých konstelací zcela zavrhnou, jiní považují sourozenecké konstelace za velmi výrazný faktor ovlivňující formování osobnosti jedince. Ke kritikům závěrů týkajících se pořadí narození se vyjádřili i psychiatři C. Ernst a J. Angst. Jejich studie (1983) jsou výsledkem rozsáhlé analýzy, kterou provedli v letech 1943-1980. Dospěli k závěru, že pořadí narození může mít na jedince pouze nepatrný vliv.

Za faktory, které jedince mohou spíše ovlivňovat, považují například sociální vrstvu či velikost rodiny. Studie potvrzující vliv sourozeneckých konstelací považují tito výzkumníci za nedokonale či špatně provedené.

Čačka (2009) se shoduje s Adlerem a tvrdí, že postavení každého sourozence v rámci rodiny má odlišný dopad na charakter jeho vývoje. Dítě se jinak vyvíjí s mnoha sourozenci a jinak jako jedináček a samotní rodiče nemají naprosto stejný postoj ke všem svým dětem.

Přehnaná péče o prvorozeného v něm může zanechat pocity nejistoty a menší sebedůvěry. Prvorozený je ovšem člověkem zvyklým brát na sebe větší odpovědnost, a tak je mnohdy suplujícím rodičem mladších sourozenců. Ke druhému a zároveň poslednímu dítěti jsou rodiče více tolerantní a dovolí mu často dříve to, co prvorozený v jeho věku nemohl nebo si vydobyl s obtížemi vlivem ještě malé zkušenosti rodičů. Prostřední sourozenec bývá nenápadný, nevýznamný – nemá mnoho výhod, nemá ambice. Všechno před ním již dokázal starší a zároveň není tím nejmladším roztomilým dítětem. Jedináček bývá často shledáván náročným sobcem. Čačka (2009) uvádí, že je „rozmazlenost jedináčků“ pouhou pověrou. Nicméně se i jedináček dokáže začlenit do společnosti kamarádů a je schopný se naučit dělit, domluvit se.

Žádné pořadí narození není lepší nebo záviděníhodnější než ta ostatní. Vždy záleží na samotných dětech a především přístupu rodičů k výchově.

Leman (2008) uvádí, že prvorozený nebo jedináček, prostřední dítě i nejmladší dítě rostou svým vlastním jedinečným způsobem. Rodiče by tedy neměli ke všem svým dětem přistupovat stejně. Ke každému dítěti se musí přistupovat s odlišnými metodami a s pochopením jeho zvláštností. Je proto třeba pochopit okolnosti související s pořadím narození, aby vztahy mezi sourozenci a celkově v rodině fungovaly tak, jak by měly. Leman (2008) však zdůrazňuje, že žádná sourozenecká konstelace se nedá shrnout do jedné šablony. *„Ať je pořadí narození dítěte jakkoli důležité, je to jen vliv, ne konečná skutečnost zasazená do betonu.“* (Leman, 2008, s. 192)

Informace o pořadí narození nepodává komplexní psychologický obraz osobnosti. Statistické údaje a charakteristické rysy jednotlivých pořadí narození jsou pouhými ukazateli, které dávají ucelenější obraz teprve až ve spojení s tělesnými, mentálními a emočními faktory.

3.1 Druhy sourozeneckých konstelací

3.1.1 Jedináček

Jedináčci mají hodně podobných rysů s prvorozenými – prvorozený je totiž do příchodu dalšího sourozence právě jedináčkem. Stejně jako oni vyžadují dostatek pozornosti a péče, neradi se dělí o věci a péči blízké osoby. Pro účely bakalářské práce pojednávající o sourozeneckých vztazích není nutné o jedináčcích dále podrobněji hovořit.

3.1.2 Prvorozený

Prvorozené dítě se cítí dobře, je-li mu věnováno hodně pozornosti. Bylo na to zvyklé v prvních letech svého života, ještě než se narodil další sourozenec. Obvykle se snaží být nadměru spolehlivé a zodpovědné, chce se chovat podle zásad rodičů. Rodič je pro něho velkým vzorem, kterému se snaží přiblížit.

Leman (2009) přisuzuje prvorozenému tyto osobnostní rysy: perfekcionista, spolehlivý, svědomitý, dělá si seznamy, systematický, kritický, vážný, studijní typ.

Dle výzkumu Čapka (2010) je prvorozené dítě vychováváno nejpřísněji a s příchodem druhého sourozence se s ním zachází většinou jako s velkým. Většina prvorozených ochotně přebírá roli staršího, šikovnějšího a rozumnějšího sourozence. Starší sourozenec se někdy snaží vyrovnat se ztrátou své pozice jedináčka chováním, kterým chce mladšímu ukázat, jak je na něm, na starším, určitým způsobem závislý. Prekopová (in Čapek, 2010) ze své vlastní zkušenosti uvádí, jak jí starší sestra vodila v bytě do míst, kde byla tma – cílem bylo ukázat, že její velká sestra má tu moc a jako jediná ji může zachránit.

Pro prvorozené dítě je velmi obtížné se vyrovnat s příchodem sourozence. Bylo zvyklé, že veškerou pozornost od rodičů a prarodičů získávalo jen ono. Najednou končí doba, kdy se ostatní věnovali pouze jemu, prvorozený se o pozornost musí dělit. V psychologii se pro tento jev používá termín „sesazení z trůnu“. Je velmi nutné na příchod dalšího dítěte prvorozeného připravit, je důležité si o miminku povídat již během těhotenství a po narození mladšího toho staršího do péče o miminko zapojit.

3.1.3 Druhorozený a prostřední

Druhorozený má s prostředním dítětem v rodině mnoho společného. Druhorozený, resp. prostřední má často pocit, že jsou na něj kladeny nároky, ale zároveň nemá téměř žádná privilegia. Druhorozený není tak velký na to, aby směl to, co starší sourozenec. Zrovna tak prostřední není dostatečně velký na to, aby směl to, co nejstarší, ale zároveň ani tak malý, aby mu prošlo vše jako nejmladšímu. Pro druhorozeného je starší sourozenec ten, kdo mu stanovuje laťku, kdo udává tempo a komu se snaží vyrovnat. Pozice

druhorozeného a prostředního by se dala dle Nováka (2007) přirovnat k ilustraci běžce. Běžec je stále ohrožován těmi, co jsou za ním (v případě prostředního) a neustále a neúspěšně atakuje postavení těch, kteří ho předběhli (v případě druhorozeného i prostředního). „*Tato pozice v rodině se odráží ve všech jeho vlastnostech a bude mít sklon rebelovat a neuznávat moc autorit.*“ (Adler, 1999, s. 14)

Leman (2009) druhorozenému přisuzuje tyto osobnostní rysy: vyjednávač, vyhýbá se konfliktům, nezávislý, silné vazby ke skupině vrstevníků, mnoho přátel, individualista.

Druhorozené, resp. prostřední dítě bývá výborným vyjednávačem – naučilo se totiž, že všechno nemusí být podle jeho přání, když muselo vyjít se starším, popř. mladším sourozencem a nebylo lehké se prosadit. Ani rodiče si mnohdy nepovšimnou pokroků, které druhorozené resp. prostřední dítě udělalo, nebo čím právě žije. Je těžké vyvolat u rodičů úžas, když se mu povede to, co už dokázal starší sourozenec před ním. Dítě tak hledá často podporu a přijetí jinde, když se mu nedostává zasloužené pozornosti. Nejvíce uznání zažívá ve skupině vrstevníků.

3.1.4 Nejmladší

Nejmladší dítě, často označované slovem „benjamínek“, je hravé, okouzující, milé. Rádo a často se předvádí, aby získalo pozornost, využívá své roztomilosti při manipulaci s ostatními. Často mu totiž nic jiného nezbyvá – jeho sourozenec už všechno dokázal – první vypadlý zub, hudební vystoupení, první den ve školce apod. Zatímco u prvorozeného rodiče žasnou nad každým novým úspěchem, kterým se všude chlubí, u nejmladšího dítěte naopak reagují na pokroky s určitou samozřejmostí až lhostejností. Každé dítě však potřebuje cítit podporu – pokud není dostatečně povzbuzováno, bude se pravděpodobně cítit jako méněschopné a nebude si tolik věřit. Nejmladší dítě pak touží udělat něco důležitého, aby ho ostatní obdivovali a pochválili. Většina rodičů nejmladších dětí nebývá důsledná – nejsou již na své benjamínky tolik nároční a přísní. Nedostatečně stanovená pravidla a povinnosti ovšem vedou k tomu, že je dítě rozmazlené a nezodpovědné, okolím vnímané jako nevychované. Pro ostatní sourozence v rodině je nejmladší dítě tím nejmenším napořád a není bráno vážně. Nejmladší děti vnímají své starší sourozence za chytré, vzdělané a moudré vzory, i když je jim mnohdy předáváno spousta nesprávných informací a názorů. Starší, o tolik větší a silnější sourozenec musí mít podle nejmladšího přece vždy pravdu. Od staršího sourozence se tomu nejmladšímu také někdy dostává spousty urážek a výsměchu.

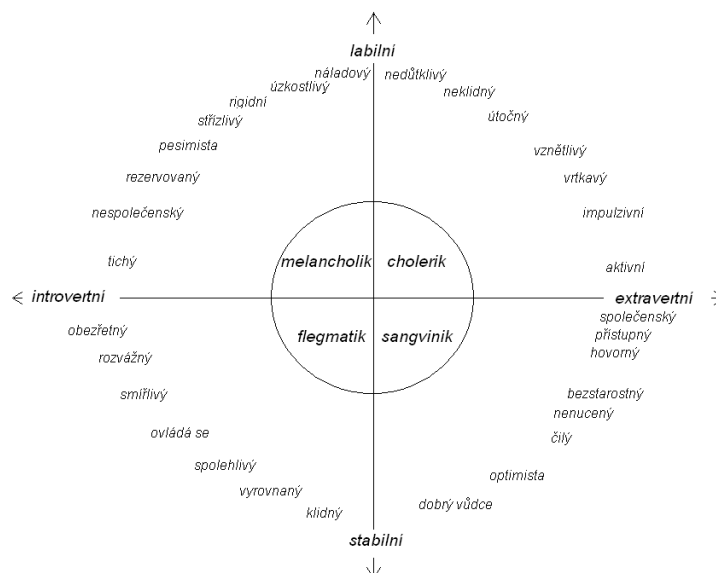
Nejmladší dítě v rodině může čerpat mnoho privilegií jako jediné dítě v souvislosti se situací, kdy je v rodině několik skoro dospělých dětí a nejmladší se narodí o mnoho let později než jeho sourozenci - potom dle Adlera (1999) vyrůstá do značné míry jako jedináček.

Leman (2009) přisuzuje nejmladšímu tyto osobnostní rysy: intrikán, okouzující, svádí vinu na druhé, předvádí se, společenský, dobrý obchodník, vychytralý, upoutává hodně pozornosti.

4 Temperament a charakter

4.1 Temperament jedince

Temperament je vnímán jako soustava psychických vlastností, které se projevují individuálním způsobem reagování jedince na dané podněty. Cakirpaloglu (2012) označuje temperament za vrozený a způsob individuální reakce jedince na daný podnět považuje za poměrně neměnný. Psychické vlastnosti jedince se projevují rovněž individuálním způsobem chování a prožívání jedince, které se od ostatních jedinců liší v závislosti na typu temperamentu jedince. Při sociální interakci je tedy velmi důležité přihlížet k temperamentu jedince. Eysenck (in Nakonečný, 2009) rozlišil následující typy temperamentu:

Obrázek: Eysenckova typologie temperamentu (In Nakonečný, 2009)

V průběhu života může však vlivem výchovy v projevech temperamentu dojít ke změnám – pozitivní či negativní reakce jedince mohou být utlumovány nebo zvýrazňovány.

4.2 Charakter jedince

V sociální interakci je třeba přihlídnout k povahovým vlastnostem jedince, souhrnně nazvaných charakterem, které ovlivňují projevy jedince. Charakter, někdy zaměňován s pojmem povaha, je označován jako hlavní řídicí složka osobnosti, která reguluje chování, jednání a prožívání jedince. Charakter není dědičný ani vrozený. Začíná se tvořit po třetím roce života jedince a je nadále utvářen během života v procesu socializace.

Na vzniku a vývoji charakteru jedince se podílí sociální učení, podporované výchovou, sebevýchovou a dalšími společenskými vlivy. V průběhu sociálního učení dochází ke zvnitřňování sociálních a mravních norem, zásad a hodnot. Jedinec tyto zkušenosti přijme do psychiky tehdy, kdy je rozumově a správně pochopí a chová se podle nich bez vnějšího dohledu a jakéhokoliv podmiňování (odměny a tresty).

Nakonečný (2009) uvádí, že termín charakter pochází z řeckého slova, které znamená vrývat, tedy něco výrazně vytvořeného, čím je jedinec poznamenán, čím je nápadný.

5 Výchova dětí

Všichni rodiče mají snahu vychovávat své potomky co nejlépe, v klidném a láskyplném vztahu a prostředí. V každé rodině je uplatňováno jiné výchovné působení, které úzce souvisí s životním stylem rodiny, se vzděláním a zaměstnáním rodičů, se zkušenostmi rodičů ze svého dětství, ale také pořadím narození jednotlivých dětí.

„Výchova je mnohotvárný, složitý vzájemný vztah, v němž není dárce a jeden obdarovaný, ale kde se myšlení a jednání každého vzájemně podmiňují a ovlivňují.“ (Matějček, 2015, s. 27)

Porozumět výchově znamená dle Matějčka (2015) porozumět vztahu mezi vychovatelem a dítětem. Výchovný vztah by měl být oboustranný, vzájemný – není tu na jedné straně pouze ten, kdo vysílá výchovné podněty, a je tedy ve všem aktivní, a na druhé straně ten, kdo jen pasivně přijímá a je výchovnými podněty utvářen a přetvářen. Dítě je svým prostředím nejen ovlivňováno a formováno, ale zároveň samo do svého prostředí aktivně zasahuje a podílí se na utváření atmosféry v rodině. *„Je vychováváno a samo „vychovává“.“ (Matějček, 2015, s. 21)*

Dva sourozenci v rodině mohou mít dle Matějčka (2015) velmi různou výchovnou situaci – jeden může být více trestán a druhý více odměňován – ne proto, že by měl rodič jedno dítě radši než to druhé nebo že by se o to druhý více zasloužil. Každý jedinec vzbuzuje v člověku jiné pocity a postoje, jiné jednání, a naopak na stejný styl komunikace reaguje každý jedinec jiným způsobem. Každá osobnost je jedinečná, jeho chování souvisí s jeho individualitou. Kromě toho má výchovný proces svou osobitou dynamiku také s ohledem na to, jak dítě vyspívá a stárne samotný vychovatel - vlivem zkušeností a času mění rodič názory, přístupy, stanoví si nové výchovné cíle a užívá nových výchovných prostředků.

„Máme-li se všemi dětmi dosáhnout stejného výchovného cíle, tj. harmonického, optimálního rozvoje jejich osobnosti, musíme na každé pohlížet jako na osobnost a ke každému přistupovat s ohledem na jeho individuální zvláštnosti.“ (Matějček, 1989, s. 189)

Špaňhelová (2008) má stejný názor jako Matějček - rodiče by měli ke každému dítěti přistupovat individuálně, vnímat dítě, jaké je, jaký má charakter, klady, zvláštnosti. Každé dítě je jiné a vyžaduje osobitý přístup. Je třeba dítě ubezpečovat, že je pro rodiče jedinečné, ale zrovna tak je jedinečný mladší sourozenec pro samotné dítě – obohacuje jej svou přítomností a svými projevy radosti. Vlivem rozdílných pozic v rodině vnímají sourozenci věci různým způsobem. Bacus-Lindroth (2009) se shoduje s výše uvedenými autory a uvádí také důvody, proč rodiče přistupují k výchově svých dětí odlišně - na základě zkušeností, množství volného času, potřebné energie či určité životní situace.

Základní rozdílnost či individualita je dána geneticky – polovina genů po otci a polovina od matky vytváří ohromné množství kombinací a tím i možností v základních rysech tělesné i duševní výbavy člověka. Je třeba cílevědomě vést a rozvíjet to, co je v dítěti perspektivního - jeho dobré předpoklady a sklony. Každé dítě musí získat mnoho vědomostí a osvojit si návyky, vzorce společenského chování, musí se naučit spolupráci, přijímat povinnosti a odpovědnost. Toho všeho docílí rodiče dle Matějčka (1989) výchovou respektující individualitu dítěte. Matějček (1989) shledává jako nejdůležitější důslednost, která přináší dítěti pocit jistoty. Dítě ví, co smí a nesmí, co musí a může, zná hranice své svobody, ví, na koho se může spolehnout. *„Důslednost má přinášet dítěti spolehlivou oporu v jeho vlastní cestě životem.“* (Matějček, 1989, s. 192) Aby byla výchova důsledná, je důležité, aby si rodiče byli vědomi cílů výchovy a byli v nich zajedno.

Jak tvrdí Matějček (2009), problémy nejsou v dětech, ale převážně v lidech kolem nich – v těch nejbližších, rodičích. Rodiče jsou ti, kteří mají možnost nápravy, pomoci i prevence případných problémů. Gillernová (2010, s. 125) uvádí, že *„děti prožívají mezilidské vztahy intenzivně už od útlého dětství, a jsou tudíž v tomto směru otevřené jak spontánnímu, tak záměrnému a cílevědomému působení.“*

Leman (2008) si zakládá na tom, aby v rodině nebyly měněny už jednou stanovená pravidla a aby podřízenost dítěte nebyla vynucována bitím nebo zastrašováním. Stejně jako Matějček dále Leman (2008) uvádí, jak je důležité být důsledný, zdůrazňovat pořádek a potřebu řádu. Rodiče by měly v dětech podporovat jeho odpovědnost za činy, ujistovat ho, že je dobré, i když se zrovna něco nepovedlo a také by měly ve svých dětech posilovat smysl pro spolupráci, ne soutěžení.

5.1 Výchova dvou dětí

Důležitou zásadou ve výchově sourozenců je děti neporovnávat. Každé dítě je osobnost, vyvíjí se individuálně v závislosti na fyziologických změnách, životních situacích a zkušenostech. Děti by měly být vedeny ke spolupráci - jejich pozitivní chování k sobě navzájem zeslabuje negativní soupeření. Na druhé straně je ovšem důležité podporovat také rozdílné zájmy obou sourozenců.

Leman (2008) uvádí, že klíčovou osobou ve výchově v rodině se dvěma dívkami je otec, jehož pozornosti se dožadují obě dívky. Je třeba se individuálně věnovat každé z nich, tím je v dívkách pěstována sebeúcta a vědomí hodnoty vlastního já.

Špaňhelová (2008) shledává důležitým nechat staršího sourozence pomáhat a starat se o mladšího, chválit ho, nadále si ho všímat a naopak vynaložit více fantazie k častějšímu projevení lásky vůči němu. Rodiče by měli staršího učit zvládat kompromisy a dělit se o čas, který již nemůže být věnován pouze jemu samotnému. Někteří rodiče si ze staršího dítěte dělají chůvu, když mu dávají na starost mladšího sourozence. Je důležité, aby se starší dítě zapojovalo do péče o mladšího, nicméně by rodiče dle Bacus-Lindroth (2009) měli myslet na to, že starost a výchova je úkolem rodičů, nikoli dětí.

Pro druhorozeného je jeho starší sourozenec velmi důležitý - pozoruje ho a snaží se ho napodobit. Porovnává své síly, s prvorozeným soupeří nebo mu naopak ustoupí. Čapek (2010) uvádí, že je dobré zavést privilegia a povinnosti, aby děti pocítily, že je mezi nimi věkový rozdíl. Starší dítě má více privilegií, ale také více povinností.

Mezi privilegia patří např. chození později spát, moci být déle venku apod. Rodiče by měli určité privilegium dodržet i u mladšího dítěte a udělit mu ho až tehdy, kdy dosáhne stejného věku.

5.2 Výchova třech dětí

Rodiče by se dle Čapka (2010) měli snažit trávit více času s prostředním dítětem a věnovat mu soustředěnou pozornost. Je důležité ptát se ho na jeho názor, co si myslí a co by si přálo. Prostřední dítě potřebuje zažít, že ho mají rodiče rádi stejně jako prvorozené či později narozené. Leman (2008) uvádí, že má prostřední dítě často pocit, jako by mu všichni říkali, co má dělat. Poučují ho nejen rodiče, ale také starší sourozenci. Shoduje se s Čapkem, že je třeba prostředním dětem umožnit podílet se na rozhodování, které se týká jich samých i celé rodiny. Dále by rodiče měli svému dítěti dát hodně příležitostí, aby s nimi mohlo sdílet své pocity.

Ohledně nejmladšího Čapek (2010) uvádí, aby se rodiče pokusili zabránit vnímání nejmladšího jako malého napořád a povzbuzovali ho k samostatnosti a zodpovědnosti - nedělat za něho to, co je schopné udělat samo. Rodiče by se měli přestat chovat k nejmladšímu dítěti jako k miminku a měli by mu dovolit řešit si své problémy samotného, naučit ho nést následky jeho chování. Leman (2008) ohledně výchovy nejmladších dětí zdůrazňuje, aby sebou rodiče nenechali manipulovat, i přes tajemnou sílu nejmladších, s níž dokážou všechny obměkčit. Často oblíbenou hrou nejmladších dětí je „hra na nervy“, spočívající v provokování staršího sourozence tak dlouho, dokud nevybuchne a neběží hledat pomoc rodičů. Žalostné volání o pomoc je mocný nástroj, kterého nejmladší s oblibou využívají, aby přiměli rodiče (nebo sourozence) prošlapávat cestičky života za ně.

PRAKTICKÁ ČÁST

6 Cíle a metodika výzkumu

Cílem výzkumného šetření bylo zjistit, které hlavní faktory (uvedené v teoretické části bakalářské práce - tj. rodina, pohlaví, věkový rozdíl, temperament a charakter, sourozenecké konstelace, výchova) ovlivňují dané sourozenecké vztahy a dozvědět se, jaké další vlivy se na vztazích mezi těmito sourozenci podílejí. Dalším cílem výzkumného šetření bylo také zjistit, jaký vztah mezi sebou sourozenci mají (kvalita vztahu mezi sourozenci).

Cíle výzkumného šetření byly zkoumány prostřednictvím kvalitativního výzkumu. Kvalitativním výzkumem lze získat velké množství informací o menším počtu jedinců. Ve výzkumu byly použity projektivní kresebná metoda (kresba začarované rodiny od jednotlivých sourozenců) a polo-strukturované interview s rodiči sourozenců.

6.1 Kresba začarované rodiny

Kresba začarované rodiny je řazena k projektivním výzkumným metodám. Je velmi často využívána v pedagogické praxi - přináší pedagogovi zcela jiný pohled na osobnost dítěte. Termín projektivní pochází ze slova projekce, což v prvním možném významu znamená promítání ve smyslu optického zobrazení na promítací plochu. V terminologii psychoanalytické jde o neuvědomované přenášení (promítání) subjektivních přání, motivů a pocitů na jiné osoby a situace. „*Projekční metoda je metoda zkoumající osobnost a její vztahy pomocí neuvědomělých projekčních procesů.*“ (Novák, 2004, s. 8) Tato metoda obvykle odhaluje právě emoce, přání, názory, povahové rysy či vztahy zkoumaných osob. Ve spolupráci s odborným vedením (nejčastěji s odborníkem z pedagogicko – psychologické poradny) se tak o dítěti pedagog-experimentátor dozvídá informace, které není dítě jinak schopné či ochotné vyjádřit přímo.

Dítěti je kresba zpravidla spontánní, radostnou činností, je pro něj hrou. Davido (2001) uvádí, že kresba zjevuje osobnost autora a jeho vztahy, podává sdělení o citovém a prožitkovém světě dítěte - z kresby se tak dozvídáme o vitalitě a emocionalitě dítěte, o jeho aktivitě a zájmech. Kresba nabízí dle Davido (2001) také klíče k pochopení zašifrovaných problémů dítěte. Kreslení představuje nejvhodnější způsob vyjadřování dítěte – kresbou dítě graficky vypráví, aniž by do toho muselo nutně vstupovat dlouhé mluvené slovo. Při kresbě, která je dítěti přirozená, se dítě necítí nijak zkoumáno nebo

vyšetřováno, a tak podle Davido (2001) představuje zkoumání kresby „královskou cestu“ do dětské duše.

Dle Svobody, Krejčířové a Vágnerové (2001) kresba informuje o celkové vývojové úrovni dítěte, senzomotorických dovednostech (jemná motorika, zrakové vnímání), úrovni grafomotoriky, způsobu citového prožívání, emočního reagování, aktuálním citovém ladění, temperamentu dítěte a postojích a vztazích posuzované osoby k tématům, o kterých se nechce nebo nemůže vyjadřovat.

V České republice je zkoumání dětské kresby spjato s profesorem Matějčkem, který je samotným autorem Kresby začarované rodiny. V nynější době se jí více zabývá PhDr. Tomáš Novák.

6.1.1 Popis metody

Kresba začarované rodiny je varianta často používaná u menších dětí, nicméně se dá využít i u dětí starších. Každý člen rodiny je začarován do určitého zvířete, které se dítěti v souvislosti s určitým členem rodiny vybaví. Nutnou součástí kresby začarované rodiny je rozhovor, kterým si experimentátor ověří vzájemné vztahy a vlastnosti jednotlivých členů rodiny.

Při kresbě začarované rodiny je dítě vyzváno k tomu, aby nakreslilo svou rodinu, ale začarovanou do zvířat. Jako kdyby přišel kouzelník a každého člena rodiny začaroval do nějakého zvířete, které mu nejlépe odpovídá a vyjadřuje jeho povahu. Matějček (1981, in Novák, 2004) považuje za hlavní význam této kresby pojetí klíčových osob ve smyslu zvýraznění toho, co je v běžné kresbě rodiny skryto a nedotčeno. Jak je uvedeno v odstavci výše, dle zkušeností Nováka (2004) je v každém případě vhodné s dítětem o kresbě a jeho volbě symbolických zvířat pohovořit – upřesnit si, kdo je kdo a dozvědět se faktické nebo jen vymyšlené zdůvodnění volby.

6.1.2 Zadání kresby

Dítě má k dispozici obyčejnou tužku a papír formátu A4. Dítě bude kreslit na stole. Pokud je kresba zadávána dvěma dětem (např. sourozencům) současně, je důležité dbát na to, aby jeden druhému do výkresu neviděl, a nemohli se tak domlouvat, co nakreslí. Dítěti sdělíme instrukci: „*Nakresli svou rodinu, ale začarovanou – jako kdyby přišel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete.*“ Po zadání instrukce je důležité sledovat reakce dítěte – přístup k zadanému úkolu (váhání, nejistota nebo naopak spontánní a

vstřícný přístup), verbální a neverbální reakce, gumování a škrtní. Dle Nováka (2004) by ke kresbě mělo stačit 10 až 15 minut času.

6.1.3 Interpretace kresby

Interpretace kresby dospělého (experimentátora) se může od představ dítěte (autora) značně lišit – dítě vnímá určitou věc jinak než dospělý, dospělý nemusí vždy vědět, které zvíře je mezi dětmi právě populární, a je proto v kresbě obsaženo. Novák (2004) tvrdí, že je možno vycházet z předpokladu, že charakter kresby není záležitostí náhody, ale je ovlivněn zkušenostmi, zážitky a představami autora obrázku. „*Kresebný projev je projekcí vědomých i nevědomých přání, představ, tužeb i cílů.*“ (Novák, 2004, s. 5) Jak už bylo řečeno, Novák (2004) zdůrazňuje nutnost rozhovoru během kresby nebo ihned po kresbě pro vysvětlení detailů.

Dle Davido (2001) je důležité znát také sociální a kulturní zázemí dítěte, jehož vliv se při kresbě velmi uplatňuje. Dítě by mělo být během celé kresby pozorováno, experimentátor by si měl všimnout jeho váhání, obtíží, pozornosti či nepozornosti, příběhů, které se zobrazováním spojuje. Interpretace dle Davido (2001) vyplývá ze dvou vzájemně se doplňujících šetření – analýzy různých prvků, ze kterých se kresba skládá a syntézy, ve které je nutné přihlídnout ke kladným i záporným charakteristickým znakům znázorněných zvířat. Zásadní je také umístění postav na ploše papíru a v jakém pořadí byli jednotliví členové nakresleni. „*Milovaná osoba bývá znázorňována jako první – naopak nemilovaná osoba je často odbyta nebo na obrázku zcela chybí.*“ (Davido, 2001, s. 126) Wagnerová (in Novák, 2004) považuje za nejčastější podklady pro hodnocení psychické vlastnosti a projevy chování zvířete v jejich antropomorfizaci (tj. polidštění; zvířatům jsou přisuzovány lidské vlastnosti), vnější viditelné znaky (hezká jako motýl, silný jako medvěd) a vztah k dítěti a k ostatním (pořád hlídá, aby se mi nic nestalo – bude pes; stará se o nás a je pilná jako včelka apod.).

Matějček (1981, in Novák, 2004) tvrdí, že je kresba začarované rodiny jednoduchým způsobem pro vyjádření se dětí o rodině jako jednoho společenství – prostřednictvím začarované kresby členů rodiny do zvířat může dítě rodinu ztvárnit jako zvířata jednoho druhu (např. všichni členové jsou totožná zvířata, nebo stejného druhu, ale odlišeni pohlavím, tj. např. kohout, slepice a kuřata). Na základě tohoto vnímání může poté experimentátor konstatovat, že v rodině vládou harmonické vztahy. Davido (2001, s. 61) uvádí, že „*jedná-li se o divoká, dravá zvířata, vycházejí najevo agresivní city dítěte.*“

Láskyplné ovzduší podle Davido (2001) poté symbolizují zvířata domácí a důvěrně známá. Davido (2001) se ve své publikaci vyjadřuje také o kresbě sourozenců: „*Když dítě na bratra či sestru velmi žárlí, snaží se nějakým způsobem obraz sourozence poškodit – sourozenci bývají nedokreslení, jednoruční, mnohdy zcela přeškrtnaní, jindy může na obrázku i chybět.*“ (Davido, 2001, s. 64)

Z Matějčkových výzkumů (2004, in Novák) vyplývá, že kočka je zvíře výrazně ženské a pes výrazně mužské – kočka je nejčastějším projekčním obrazem pro matku, po ní následuje včela, pták, motýl. Pes zaujímá dominantní postavení pro otce – otec je často ztvárněn také koněm, lvem, medvědem, slonem, orlem, jelenem či kocourem. Rozporuplné pocity zanechává v experimentátorovi např. pavouk či had. Hada se většinou lidé bojí, pavouka se štítí. Vnímání jednotlivých zvířat je však u dětí velmi individuální - je závislé na okolnostech ovlivněných nynější dobou či situací před kresbou. Novák (2004) o výběru zvířat tvrdí, že jde o výsledky specificky české.

Test kresby rodiny není standardizován, nelze tedy srovnat individuální výsledek se závaznými normami. Z žádné kresby rodiny nelze proto činit kategorické závěry, sama kresba nestačí jako podklad žádného vyšetření dítěte – mnozí autoři ji považují za metodu screeningu, naznačující, že některému dítěti, resp. jeho vztahům v rodině, je vhodné věnovat zvláštní pozornost.

6.2 Polo-strukturované interview

Polo-strukturované interview je společně se strukturovaným a volným interview druh interview, prostřednictvím kterého získává tazatel taková data, jakými jsou informace o názorech, postojích či záměrech dotazovaného. Jedná se o proces, který se vyznačuje velmi vysokou interakcí mezi tazatelem a dotazovaným.

Polo-strukturované interview je kompromisem mezi strukturovaným a volným interview, kdy se tazatel drží předem připravených otázek či okruhů, avšak průběžně reaguje na podněty, které přicházejí ze strany dotazovaného.

6.2.1 Tematické okruhy polo-strukturovaného interview s rodiči dětí

Dotazování rodičů formou polo-strukturovaného interview se týkalo následujících tematických okruhů:

- Temperament členů rodiny
- Citové vazby v rodině
- Vztahy mezi rodiči a dětmi
- Sourozenské vztahy
- Pozornost
- Žárlivost a rivalita
- Výchova a rozdíly ve výchově
- Další...

7 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvoří 4 sourozenské páry, 1 sourozenská trojice a jejich rodiče. V každém sourozenském společenství je minimálně jeden z nich dítě předškolního věku, tj. dítě ve věku od tří let po jeho nástup do školy (tzn. šest až sedm let). Všechny rodiny jsou úplné a žijí společně v jedné domácnosti. Do výzkumu se celkově zapojilo 17 respondentů, z toho 11 dětí a 6 rodičů.

7.1 Sourozenci č. 1

Jedinou skupinu třech sourozenců tvoří zkoumaný soubor č. 1. Mezi sourozenci jsou poměrně velké věkové rozdíly. Nejstaršího sourozence (sestra, 22 let) dělí s prostředním sourozencem (bratr, 16 let) věkový rozdíl šesti let, s nejmladším sourozencem (bratr, 6 let) šestnáct let. Prostřední sourozenec (bratr, 16 let) je o deset let starší než nejmladší sourozenec (bratr, 6 let). Předškolní dítě ve skupině sourozenců č. 1 je nejmladší sourozenec (bratr, 6 let).

7.2 Sourozenci č. 2

Věkový rozdíl mezi starším sourozencem (sestra, 7 let) a mladším sourozencem (sestra, 3,5 let) je tři a půl roku. Sourozenci jsou tedy stejného pohlaví. Předškolním dítětem zkoumaného souboru č. 2 je mladší sourozenec (sestra, 3,5 let).

7.3 Sourozenci č. 3

Staršího sourozence (bratr, 5,5 let) a mladšího sourozence (sestra, 4 roky) dělí věkový rozdíl jednoho a půl roku. Tento věkový rozdíl patří ve výzkumném souboru mezi nejmenší. Oba sourozenci (bratr, 5,5 let a sestra, 4 roky) jsou v tomto výzkumném souboru dětmi předškolního věku.

7.4 Sourozenci č. 4

Věkový rozdíl mezi starším sourozencem (bratr, 6 let) a mladším sourozencem (bratr, 4 roky) je dvouletý. Starší i mladší sourozenec (bratři, 6 a 4 let) jsou dětmi předškolního věku.

7.5 Sourozenci č. 5

Staršího sourozence (sestra, 6,5 let) a mladšího sourozence (bratr, 5 let) dělí věkový rozdíl jednoho a půl roku. Tento malý věkový rozdíl patří také mezi nejmenší ve výzkumném souboru. Předškolními dětmi v tomto výzkumném souboru jsou oba dva sourozenci (sestra, 6,5 let a bratr, 5 let).

8 Průběh výzkumu

Kresba začarované rodiny byla postupně zadána všem sourozencům v dané zkoumané rodině. Během kresby a bezprostředně po ní byly děti pokládány dodatkové otázky ohledně zdůvodnění volby určitého zvířete a informací vztahujících se k vnímání vztahu se sourozencem. Na základě interpretace kresby a odpovědí byly poté zkoumány vztahy mezi sourozenci z pohledu samotného dítěte. Po kresbě byl dále dotazován alespoň jeden z rodičů (v jednom případě oba rodiče) daných sourozenců k doplnění informací o sourozeneckých vztazích. Následné odpovědi byly vyhodnoceny současně ve spojení s kresbou dítěte.

9 Interpretace výzkumu

Tato kapitola obsahuje interpretaci kresby začarované rodiny daných sourozenců z pohledu dítěte (autora kresby) a experimentátora. Jsou zde znázorněny autentické výpovědi dětí, které doplňují interpretaci experimentátora. U každého výzkumného souboru jsou dále autenticky zaznamenány odpovědi z polo-strukturovaného interview s rodiči doplněné interpretací experimentátora.

9.1 Sourozenci č. 1

Všichni tři sourozenci považují za autoritu a ochránce rodiny otce. Znázornili ho jako medvěda (ochránce, živitel rodiny), slona (velký a mohutný ochránce, chytrý) a psa (hodný, poctivý a hlídací). Matku vnímají jako ochránce rodiny po stránce emotivní, která drží rodinu pohromadě. Označují ji jako kamaráda a věrného rádce. Ztvárnily ji jako kočku nebo vlka, který si chrání svá mláďata a drží svou smečku pospolu. Z toho můžeme usuzovat, že jsou vztahy v rodině harmonické. (viz příloha č. 1)

9.1.1 Nejstarší sourozenec

Nejstarší sourozenec (sestra, 22 let) popisuje vztah s nejmladším sourozencem (bratr, 6 let) za spíše mateřský, vnímá ho jako medvídka, o kterého se stará, hraje si s ním a rozmazluje ho.

„Bráška je moje miminko, všechno s ním prožívám jako naši.“

Z toho vyplývá, že se nejstarší sourozenec (sestra, 22 let) cítí spíše jako pomocník při výchově a vztah se svým nejmladším sourozencem (bratr, 6 let) není typicky sourozenecký, nýbrž mateřský.

Prostřední sourozenec (bratr, 16 let) je pro nejstaršího sourozence (sestra, 22 let) spíše spojencem a kamarádem, který vždy dokáže vyslechnout. Zároveň však umí prostřední sourozenec (bratr, 16 let) ostře vyjádřit svůj nesouhlasný názor, a proto je nejstarším sourozencem (sestra, 22 let) vyobrazen jako pes, který umí štěkat.

„S bráchou si hodně povídáme, máme důvěrný vztah. Ale někdy mě štve ty jeho pubertální výlevy a názory.“

Z těchto informací můžeme vyvodit, že je vztah mezi nejstarším sourozencem (sestra, 22 let) a prostředním sourozencem (bratr, 16 let) kamarádský, téměř harmonický, založený na vzájemné důvěře.

Sebe poté nejstarší sourozenec (22 let) znázornil jako kočku, která je stejná jako matka.

9.1.2 Prostřední sourozenec

Prostřední sourozenec (bratr, 16 let) svého staršího sourozence (sestra, 22 let) vnímá rovněž jako psa - kamaráda, který vyslechne a poradí, vždy je mu k dispozici, když potřebuje (na obrázku vyobrazen jako pes u boudy), ale také se dokáže ozvat – štěká.

„Ségru jsem nakreslil jako pejska s takovejma dlouhejma povislejma ušima, protože tyhlencty psi jsou většinou vyobrazený jako takový ty roztomilý. Jsou u baráku, ségra je taky doma, takže za ní můžu vždycky přijít. Pes je kámoš, ale taky často, když se naštve, tak štěká. Ale ona to tak nemyslí, ona si chce jen vydobýt svoje teritorium podle mě. Pes mě může kousnout, takže se ho snažim tolik neprovokovat. Máme spolu se ségrou ale hezkej vztah.“

Z toho vyplývá, že prostřední sourozenec (bratr, 16 let) vnímá svého nejstaršího sourozence (sestra, 22 let) jako kamaráda, který mu vždy poradí. Je si vědom své pozice mladšího sourozence, má tedy z nejstaršího sourozence (sestra, 22 let) určitý respekt, a nedochází mezi nimi k nějakým větším konfliktům.

Prostřední sourozenec (bratr, 16 let) svého mladšího sourozence (bratr, 6 let) nakreslil stejně jako sebe (dvě opičky). O vztahu k mladšímu sourozenci se následně rozpovídal takto:

„Bráchu jsem nakreslil jako opičku. Protože opice bejvaj často takový drzý. Opice má každěj rád, ale často ty opice jsou takový, jakože se vysmívaj. Brácha se mi vysmívá, jen tak jako ze srandy, on je malej, ale on moc dobře ví, že mně to vadí. A směje se mi za to, když jsem za to nějakym způsobem potrestanej. Když potom třeba na něj třeba něco zařvu nebo tak.“

Já: *„Ty se necháš vyprovokovat malým bráchou?“*

- *„Já vim, že je malej, ale mě to prostě štve a chci ho to odnaučit. Proto na něj chci bejt trošku ostřejší. Jako neberu ho jako svýho konkurenta, v tom obrázku jsem taky opice, takže jsem tak trochu stejnej. Ale brácha je drzejší opička.“*

Já: *„Myslíš, že je to tím, že je mladší?“*

- *„Určitě je to tím, že je mladší, nemá z toho rozum, zkouší, co vydržím.“*

Já: *„Jak vnímáš svůj vztah k bráchovi?“*

- *„Cokoliv by mělo být pro bráchu utrpení, a to i pro ségru, cítil bych to stejně, protože je to rodina a bránil bych je celým svým tělem. A vždycky jsem se těšil, až za mnou brácha přijde, že mu někdo chce nabančit a on zavolá svýho velkého bráchu a já mu pomůžu. Já se ho snažim chránit uplně u všech příležitostí. To, že se s ním někdy hádám, to vůbec nesouvisí s tím, že bych ho neochránil a neudělal bych pro něj to, co po mně chce. On je*

pro mě jedinej hlavní brácha, to samozřejmě. To, že se s ním někdy hádám, to neznamená, že bych ho neměl rád. Já jsem jen zastánce toho, že nechci, aby takovej provokatér byl, až bude ve škole mezi ostatníma. On mě vždycky vyprovokuje, baví ho to. On pak vidí, jak na to reaguju. Vzhledem k tomu, že on je mladší, má pro něj rodina větší pochopení v tomhlectom.“

Já: „A co výhody? Myslíš, že jsi v jeho věku mohl dělat to stejné?“

- *„Myslím, že jo. Ale kdybych to měl srovnat, bráchovi se víc věnujou rodiče samostatně, já se ségrou jsme jezdili všude spolu, jezdili jsme já a ségra. Ale bráchu rodiče vezmou rodiče sami někam, má jedináčkovskej život často. My se ségrou už odrůstáme a nejsou to už takový rodinný aktivity jako dřív. Ted' to vypadá, že pojedou už jen oni tři na dovolenou. Už to není tak celistvý, ale mamka se to jako vlk snaží zachránit.“*

Z toho lze usuzovat, že starší sourozenec (bratr, 16 let) cítí povinnost chránit svého nejmladšího sourozence, být mu vzorem. Zároveň si od nejmladšího sourozence (bratr, 6 let) nenechá nic líbit a jasně mu to dává najevo. Chvílemi se nejstarší sourozenec (bratr, 16 let) stylizuje do role vychovatele, což nejmladší sourozenec (bratr, 6 let) nepřijímá. Starší bratr si toto chování vysvětluje jako provokativní.

9.1.3 Nejmladší sourozenec

Pro nejmladšího sourozence (bratr, 6 let) je jeho nejstarší sourozenec (sestra, 22 let) spolehlivou jistotou, která ho nikdy neodmítne. Vnímá sestru stejně jako maminku, která je mu vždy citovou oporou. Obě zobrazil jako hodné kočičky.

„Ségra je kočička, protože je má hodná ségra.“

Z toho můžeme usuzovat, že nejmladší sourozenec (bratr, 6 let) má ve svém nejstarším sourozenci (sestra, 22 let) důvěru, oporu a pocit jistoty.

Prostředního sourozence (bratr, 16 let) začaroval nejmladší sourozenec (bratr, 6 let) v rybu. Později ji upravil na žraloka s výraznými zuby.

„Hlavně ty zuby. Brácha je žralok, protože je zlej puberťák. Říkám pravdu. Žralok velrybí.“

Lze soudit, že nejmladší sourozenec (bratr, 6 let) vnímá chování staršího sourozence (bratr, 16 let) převážně jako útočné. Zároveň však nejprve svého staršího sourozence (bratr, 16 let) ztvárnil jako rybu, jejíž role není moc výrazná.

„Brácha si se mnou moc nehraje, je ve škole nebo někde skáče.“

Můžeme usuzovat, že pro nejmladšího sourozence (bratr, 6 let) není role staršího sourozence (bratr, 16 let) moc výrazná, vnímá ho zatím jen jako svého staršího bratra, který se mu moc nevěnuje a škodí mu.

Sebe poté nejmladší sourozenec (6 let) znázornil jako broučka.

„Protože jsem brouček.“

9.1.4 Rodič sourozenců č. 1

Matka hodnotí vztahy mezi sourozenci jako hezké, sourozenci se vzájemně tolerují a mají k sobě velké citové pouto.

„Všechny moje děti se mají rádi, vychází spolu dobře. Snažím se je vést k tomu, aby se vzájemně respektovali a měli spolu hezký vztah. Vedu je k tomu, že rodina je základ. Trávíme spolu hodně času. Sportujeme, cestujeme, máme rádi turistiku.“

Vztah nejmladšího sourozence (bratr, 6 let) a nejstaršího sourozence (sestra, 22 let) považuje matka za bezproblémový, vysvětluje to tím, že je nejstarší sourozenec (sestra, 22 let) ženského pohlaví a o 16 let starší.

„Vzhledem k rozdílnému věku, pohlaví a povahovým rysům je nejlepší vztah mezi nejmladším a nejstarším. Dcera s malým spolu nesoupeří, jejich vztah je spíš opatrovnický. Můžu se na dceru spolehnout, hodně mi pomáhá s hlídáním.“

Vztah prostředního (bratr, 16 let) a nejmladšího (bratr, 6 let) je poté dle matky ovlivněn obdobím puberty, kterým syn (prostřední sourozenec) právě prochází. Je si dále vědoma velkých věkových rozdílů mezi všemi sourozenci.

„Kluci se sice provokují a jakoby soupeří, ale neznamena to, že se nemají rádi. Prostřední je teď v pubertě, která ten vztah mezi nimi momentálně ovlivňuje. Když se malej narodil, byl starší syn moc rád, že má bráchu. Ale vzhledem k věkovému rozdílu si spolu nemohli nikdy rovnocenně hrát. Vlastně všechny moje děti vyrůstaly a vyrůstají spíš jako jedináčci. Všem jsme se s manželem v jejich útlém věku věnovali dostatečně a podle jejich potřeb.“

Celkově matka vztahy mezi sourozenci a vztahy v rodině hodnotí velmi pozitivně.

„Jsme celá rodina jeden tým, vzájemně se respektujeme, pomáháme si a můžeme se na sebe spolehnout.“

Vztahy mezi všemi sourozenci jsou pozitivní. Ovlivňuje je příjemná atmosféra v rodině a společně strávený čas.

9.2 Sourozenci č. 2

Starší sourozenec (sestra, 7 let) vnímá své rodiče jako pejska a kočičku, kteří se vzájemně doplňují a pomáhají si. Z obrázku nelze určit dominanci ani jednoho z rodičů, oba rodiče jsou stejně velcí a umístění vedle sebe. Mladší sourozenec (sestra 3,5 let) umístila celou rodinu na velký strom – otec slepýš, matka sova, sestra motýl. Z této informace lze hodnotit, že svou rodinu vnímá jako celek a všichni jsou pohromadě. Z toho lze usuzovat, že jsou vztahy v rodině spíše harmonické. (viz příloha č. 2)

9.2.1 Starší sourozenec

Starší sourozenec (sestra, 7 let) vnímá mladšího sourozence (sestra, 3,5 roku) jako malou veverku, o kterou rád pečuje a hraje si s ní. O všech členech rodiny hovoří velmi pozitivně, sestru nazývá sestřičkou a má ji nadevše rád.

„Sestřička je moje malá sestřička. Někdy mě fakt zlobí a štve a jsem na ni naštvaná. Ráda si s ní hraju, s panenka má třeba. Taky se spolu rádi koupem ve vaně a jsme na písku. Stavíme tam něco. Třeba vaříme jako mamka.“

Starší sourozenec (sestra, 7 let) na svého mladšího sourozence (sestra, 3,5 let) nežárlí, nemá pocit, že by mladšího sourozence rodiče upřednostňovali. Ale vadí mu, že vzhledem ke stejnému metru ve výchově, musí dodržovat stejný časový harmonogram jako mladší sourozenec (sestra, 3,5 let) – vnímá to jako nespravedlnost.

„Děláme všechno stejně a spolu, když se mi třeba něco líbí v obchodě, tak to mamka koupí i sestřičce. Ale nelíbí se mně, že musím jít spát stejně jako sestřička.“

Z toho můžeme soudit, že má starší sourozenec (sestra, 7 let) k mladšímu sourozenci (sestra, 3,5 let) hezký vztah, mezi sourozenci není nijak výrazná rivalita a snaha mezi sebou soupeřit. Z rozhovoru po kresbě můžeme soudit, že starší sourozenec (sestra, 7 let) naopak často mladšímu sourozenci (sestra, 3,5 let) ustupuje.

„Tak si tu tužku teda nech, já si vezmu tudle.“

Sebe starší sourozenec (sestra, 7 let) nakreslil jako ještěrku. To může znázorňovat jeho hbitost a pohyb mezi jednotlivými členy rodiny.

„Chci bejt rychlá jako ještěrka.“

Já: *„A proč chceš být rychlá?“*

➤ *„Abych mohla bejt všude.“*

Já: *„Jako u mamky, u tatky a u sestřičky?“*

➤ *„Jo. Se všema.“*

Z toho zřejmě vyplývá, že má starší sourozenec (sestra, 7 let) s rodiči a mladším sourozencem (sestra, 3,5 let) velké citové pouto a chce být u všeho přítomna.

9.2.2 Mladší sourozenec

Mladší sourozenec (sestra, 3,5 let) nakreslil svého staršího sourozence (sestra, 7 let) jako motýla a umístil ho do koruny stromu.

„Šégla je motýl, plotoze motýl pozád mi lítá. A je klásnej.“

Toto by mohlo znamenat, že mladší sourozenec (sestra, 3,5 let) se snaží staršího sourozence (sestra, 7 let) dohonit, chce dělat stejné věci, chce být jako on. Je pro něho vzor.

Sebe nakreslil mladší sourozenec (sestra, 3,5 let) jako hada lezoucího po kmeni stromu ke koruně. I toto vypovídá o potřebě následovat svoje členy rodiny a být s nimi.

„Já šem tedle had. Hahaha.“

Já: *„A proč jsi had? Polezeš nahoru?“*

➤ *„Jo!“*

Já: *„A proč lezeš nahoru a ne dolů?“*

➤ *„Plotoze nevim.“*

9.2.3 Rodič sourozenců č. 2

Otec hodnotí vztahy sourozenců jako normální. Nevidí mezi starší a mladší sestrou žádný problém.

„Já myslím, že jsou holky v pohodě. Jasně, že se někdy začnou hádat, ale urovnaj si to mezi sebou samy. Je fakt, že starší většinou ustoupí, učíme ji to tak, aby byl klid. Ta mladší je živější, tak to zkouší, někdy je taky vzteklá, ale jak říkám, vztah maj jinak hezkej, v normě. Všude to je stejný, ne?“

Rozdíl ve výchově otec nedělá, poslušnost vyžaduje od obou sourozenců stejnou. Spolu s matkou se otec podílí na výchově stejným dílem. Pozornost je rozdělována staršímu sourozenci (sestra, 7 let) i mladšímu sourozenci (sestra, 3,5 let) stejnoměrně oběma rodiči.

„Nemám pocit, že bych nadržoval jedný nebo druhý holce, když mě některá naštvě, dostane na zadek zrovna tak jedna jako druhá. Poslouchat musej. A manželka je se mnou zajedno. Někdy je možná rozmazluje, tak jako po žensku, jak vy to umíte, ale to k tomu taky patří. Věnujem se, řek bych, oběma stejně. Jsou to moje kočky, vždyť jsem je přebaloval.“

Z toho vyplývá, že v rodině nechybí citová výchova, sourozenecké vztahy jsou pozitivně podporovány. K čemuž přispívá i přirozená autorita obou rodičů a stejné měřítko ve výchově.

9.3 Sourozenci č. 3

Každý ze sourozenců znázornil členy rodiny a jejich postavení v rodině rozdílným způsobem. Starší sourozenec (bratr, 5,5 let) zdůraznil dominanci otce prostřednictvím velkého krokodýla uprostřed papíru. Vedle něho stojí matka jako želva, na opačné straně jsou poté sourozenci. Mladší sourozenec (sestra, 4 roky) vidí matku jako kočku, otce jako velkého pavouka. Z kreseb je možné usuzovat, že dominantní roli v rodině zaujímá otec jako krokodýl či pavouk. Matku ztvárňuje želva či kočka působící jako neagresivní milé stvoření. Vztahy v rodině budou pravděpodobně nevyvážené. (viz příloha č. 3)

9.3.1 Starší sourozenec

Starší sourozenec (bratr, 5,5 let) nakreslil mladšího sourozence (sestru, 4 roky) jako berušku. Vidí ho jako malý hmyz, který nemluví a nijak zvlášť se neprojevuje.

„Ségra je třeba beruška, protože je malinká. A nemluví.“

Já: „*A hrajete si spolu někdy?*“

- „*Moc ne, mě to s ní nebaví. Ona nechce jezdit na kole a hrát na vojáky. To mě baví.*“

Já: „*Proč jsi nakreslil ségru vedle sebe?*“

- „*Protože na ni musím dávat pozor. Furt chodí za mnou.*“

Toto může znamenat, že má starší sourozenec (bratr, 5,5 let) roli ochránce, je pro mladšího sourozence (sestra, 4 roky) vzorem. Tráví spolu hodně času, i přesto že si spolu moc nehrají. Dá se říci, že mladší sourozenec (sestra, 4 roky) pronásleduje svého staršího sourozence (bratr, 5,5 let), kterému to nemusí být vždy příjemné.

„*Ségru nemluví, všechno za ní říkám, třeba ve školce. Bojí se, a tak ji hlídám.*“

Z toho lze soudit, že starší sourozenec (bratr, 5,5 let) cítí, že je pro mladšího sourozence (sestra, 4 roky) potřebný ve smyslu ochrany a pomoci, bez které by se dle něho mladší sestra neobešla.

Sebe starší sourozenec (bratr, 5,5 let) vidí jako klokana, který všude skáče.

„*Skáču, protože klokan skáče taky.*“

Tato informace by se dala vyhodnotit tak, že starší sourozenec (bratr, 5,5 let) sám sebe vidí jako osobu, která vždy přispěchá na pomoc – má velký vak jako klokan, do kterého by případně někoho mohl ukrýt.

9.3.2 Mladší sourozenec

Mladší sourozenec (sestra, 4 roky) znázornil v kresbě staršího sourozence (bratr, 5,5 let) jako výraznou velkou pandu. Vnímá ho jako velkého bratra, který má pro sestru pochopení a chrání ji.

„*Panda.*“

Já: „*Jakože brácha je panda?*“

- „*Hmmm.*“ (neustále se usmívá)

Já: „*A proč zrovna panda?*“

(neustále se usmívá a neodpovídá)...

Mladší sourozenec (sestra, 4 roky) nemá potřebu vyjadřovat svoje pocity slovně, je stydlivý až uzavřený.

Sebe nakreslil mladší sourozenec (sestra, 4 roky) jako ptáčka s velkými rozpjatými křídly, což lze vysvětlit jako volné a bezkonfliktní pohybování se mezi členy rodiny.

9.3.3 Rodič sourozenců č. 3

Dle matky vnímal starší sourozenec (bratr, 5,5 let) narození mladšího sourozence (sestra, 4 roky) bez známek jakékoliv rivality, těšil se na něj. Doteď mají dle matky oba sourozenci vzájemně hezký vztah.

„Když se malá narodila, syn na ni absolutně nežártil. Byl rád, že máme malé miminko. Má ségru moc rád a ona jeho.“

Matka přiznává, že díky malému věkovému rozdílu sourozenců a povaze mladšího sourozence (sestra, 4 roky) se nemůže věnovat každému sourozenci zvlášť dle jejich potřeb. Mladší sourozenec (sestra, 4 roky) je zřejmě na matce závislý a má problémy v sociální interakci. Otec vzhledem ke svému pracovnímu vytížení nemá dostatek času pro společné chvíle, a větší část výchovy je tedy na matce. Hlavní slovo v rozhodování má však otec, kterého starší i mladší sourozenec vnímá jako velkou autoritu.

„My jsme si to s manželem rozdělili. Vážím si ho proto, že se o nás stará a chodí do práce. Já se starám o dům a o děti. Takhle jsme se domluvili a vyhovuje nám to. Jsem sice unavená, nestíhám se věnovat oběma dostatečně, ale jsem ráda, že je mám. Oni si taky vyhraju dost spolu. I když malá je na mě hodně fixovaná. K nikomu jinému nechce. Zajímavý je, že spíš poslouchaj děti manžela než mě, ale to je asi normální, chlap má autoritu.“

Sourozenecké vztahy staršího bratra a mladší sestry jsou ovlivněné častou nepřítomností a dominantním postavením otce a také uzavřeností sestry, tzn. rozdílným temperamentem obou dětí. Starší sourozenec (bratr, 5,5 let) je dle rozhovoru živější, mladší sourozenec (sestra, 4 roky) je stydlivý a klidný.

9.4 Sourozenci č. 4

Starší sourozenec (bratr, 6 let) vnímá svou matku a svého otce stejně – zobrazil je v kresbě jako dvě veverka vedle sebe. Svého mladšího sourozence (bratr, 4 roky) znázornil ovšem negativním způsobem (zmije). Zřejmě tím znázorňuje svůj záporný postoj k mladšímu sourozenci (bratr, 4 roky) a vyjadřuje pocit ostrčení od rodičů. Mladší sourozenec (bratr, 4 roky) nakreslil sebe jako největšího člena, za nímž jsou výrazně menší ostatní členové

rodiny. Můžeme usuzovat, že si je mladší sourozenec (bratr, 4 roky) vědom své nadřazené pozice v rodině. (viz příloha č. 4)

9.4.1 Starší sourozenec

Starší sourozenec (bratr, 6 let) stylizoval svého mladšího sourozence (bratr, 4 roky) do role zmije.

„Brácha je jako zmije. Hady nemám rád.“

Já: *„Ale, ale, to snad ne, určitě pro něco máš brášku rád, ne?“*

- *„Nemám. On mě taky nemá rád. Možná.“*

Já: *„A co ti dělá zlého, že ho nemáš rád?“*

- *„Má hezčí hračky. A všechno mi bere. Bez dovolení! Ani si nedovolí. A nechápu, proč já musím.“*

Já: *„Co musíš?“*

- *„Musím bejt velkej. Jsem rozumnější. A brácha může, protože je malej.“*

Na základě tohoto rozhovoru lze považovat vztah staršího sourozence (bratr, 6 let) vůči mladšímu sourozenci (bratr, 4 roky) za žárlivý. Vnímá svého mladšího sourozence (bratr, 4 roky) jako více obdivovaného a protěžovaného rodiči. Snaží si svou pozici a pozornost vydobýt jakýmkoliv způsobem a rodičům se často jeví jako zlobivý.

„Maminka s tatínkem furt říkaj, ať jsem ticho a ať mu to dám. A že jsem velkej a že furt zlobim.“

Starší sourozenec (bratr, 6 let) svého mladšího sourozence (bratr, 4 roky) umístil k rodičům a sebe nakreslil mimo tuto skupinu, vyjádřil tím zřejmě své pocity méněcennosti. Ztvárnil sebe jako papouška. Nejspíše tím chtěl naznačit svou odlišnost ve smyslu nedostatečné pozornosti a pocitu, že je nedoceněný. Papoušek také často opakuje to, co po něm chtějí ostatní. Papouška můžeme vnímat jako exotické zvíře, zrovna tak se zřejmě cítí i starší sourozenec (bratr, 6 let).

„Stejně jsem k ničemu. Brácha může všechno a všichni ho chválěj.“

Já: *„Ale neříkej, tebe určitě rodiče taky za něco chválí, ne?“*

- *„Možná. Asi nevim.“*

Já: *„A povedlo se ti něco poslední dobou? Máš z něčeho radost?“*

➤ „Joo, dneska ve školce jsem postavil most. Paní učitelka mi řekla, že jsem šikovnej.“

Já: „No vidíš, to je dobře. Tak můžete s bráchou taky doma most postavit, hm?“

➤ „Nee, to ne. To by se táta zlobil.“

Já: „A proč by se měl zlobit?“

➤ „Že mu беру kostky.“

Já: „Jakto? Vždyť přece budete stavět spolu, tak se domluvíte, ne?“

➤ „Hmm, já nevím.“

Z toho vyplývá, že starší sourozenec (bratr, 6 let) již ztratil zájem o hru s mladším sourozencem (bratr, 4 roky), protože ví, že to dopadne vždy v jeho neprospěch.

Vztah staršího sourozence (bratr, 6 let) vůči mladšímu sourozenci (bratr, 4 roky) by mohl být vnímán jako žárlivý, nepřátelský až nenávistný.

9.4.2 Mladší sourozenec

Mladší sourozenec (bratr, 4 roky) sám sebe vidí jako velkého tygra. Výrazně se odlišuje od ostatních členů rodiny svou velikostí, skrz kterou dává najevo svoje dominantní postavení v rodině.

„Tohle je tygr, to jsem já. Vidiš?“

Já: „Aha a proč jsi tygr?“

➤ „Jsem silák a všechny přeperu.“

Já: „A proč se chceš prát?“

➤ „Protože jsem silnej.“

Já: „Dobře. A s bráchou se taky pereš?“

➤ „Jo! Nejvíc.“

Chování mladšího sourozence (bratr, 4 roky) není vůči staršímu sourozenci (bratr, 6 let) standardní. Většinou mladší sourozenci své starší sourozence respektují, obdivují a napodobují. Svého staršího sourozence (bratr, 6 let) znázornil mladší sourozenec (bratr, 4 roky) také jako tygra, ale nakreslil ho podstatně menšího než sebe a umístil ho až za své rodiče.

„Brácha je taky tygr. Takovej malej.“

Já: „*Proč je malej? Vždyt je starší a větší, ne?*“

➤ „*Hmm, ale já jsem lepší.*“

Já: „*Aha a proč myslíš, že jseš lepší?*“

➤ „*Táta to říkal.*“

Z rozhovoru s oběma sourozenci vyplývá, že mladší sourozenec (bratr, 4 roky) má větší výhody a je rodiči protěžován. Ve vztahu ke staršímu sourozenci (bratr, 6 let) toho vědomě zneužívá.

9.4.3 Rodiče sourozenců č. 4

Matka i otec obou sourozenců (bratři, 4 a 6 let) o mladším sourozenci (bratr, 4 roky) upřímně hovoří jako o roztomilém, šikovném a bezprostředním dítěti, které si nebojí vydobýt své přání. Staršího sourozence (bratr, 6 let) popisují jako neprůbojného chlapce.

Matka: „*Náš malej je úplně jinej než ten starší. Starší je takovej cíťa, všechno si moc bere.*“

Otec: „*Jo, to máš pravdu, prcek s ničim nemá problém. Seřve i staršího, haha. A ten radši zaleze než by se bránil. Asi je celej máma, vid'? Haha.*“

Matka: „*Ale zase mi pomáhá, už je velkej. A je pravda, že malýmu víc dovolim, je to asi tím, že je prostě mladší a roztomilej a беру ho jako mimino, no.*“

Otec se více věnuje mladšímu synovi (bratr, 4 roky), vidí v něm potenciál a je ochoten ho podporovat. Staršího sourozence (bratr, 6 let) otec chut' evidentně podporovat nemá, naopak mu možná nevědomě shazuje sebevědomí.

Otec: „*Já se vidim víc v malym, už ted' spolu kopem fotbal, starší na to není. Zkoušel jsem to, ale moc mu to nejde.*“

Matka: „*Zase tak to není, starší je prostě víc po mně.*“

Matka se ve výchově sourozenců zřejmě moc neangažuje, nechává ji na otci, vysvětluje to tím, že by obecně syna měl vychovávat otec. Rozdílný přístup k synům obhajuje matka tím, že jsou povahově odlišní. Zájem o zlepšení vztahu sourozenců není výrazně viditelný.

Matka: „*Kluci jsou prostě kluci. Já jim moc nerozumím, tak to nechávám na manželovi. Je každé jiné, takže spolu moc nevyházej. Malej staršího věčně provokuje. Má už takovou povahu, s tím nic nenadělám, asi to tak je. S holčičkou by to bylo asi jinak.*“

Otec: „*No, když je starší takovej ňouma a nechá si to líbit. Jen ať se malej prosazuje, do světa bude potřeba, aby takovej byl.*“

Z rozhovoru je zřejmé, že rodiče do projevů mladšího sourozence (bratr, 4 roky) moc nezasahují a jeho chování nekorigují. Dalo by se říci, že naopak toto chování podporují, a tím negativně ovlivňují vzájemný vztah mezi sourozenci. Ve starším sourozenci (bratr, 6 let) jeho přirozené projevy naopak potlačují a prohlubují v něm pocit méněcennosti.

Vztahy sourozenců (bratři, 4 a 6 let) jsou nevyrovnané, bez pozitivních emocí. Vzájemná žárlivost sourozenců je výrazně podporována stylem jednání a výchovou rodičů.

9.5 Sourozenci č. 5

Starší sourozenec (sestra, 6,5 let) vidí v otci mravence, který se o rodinu pilně stará. Je umístěn vedle obou sourozenců, také mravenců, a společně tvoří skupinku stojící pevně na zemi. Oproti tomu matka, znázorněná jako motýl, lítá nad nimi. Mladší sourozenec (bratr, 5 let) nakreslil čtyři tygry – tři vedle sebe a jednoho mimo. Tygra mimo tříčlennou skupinku znázorňuje matka. Z toho můžeme usuzovat, že sourozenci možná tráví více času s otcem, na druhou stranu však létající motýl může znázorňovat krásu a volnost, se kterou na ostatní členy rodiny dohlíží. Vztahy v rodině se zdají být klidné. (viz příloha č. 5)

9.5.1 Starší sourozenec

Starší sourozenec (sestra, 6,5 let) nakreslil svého mladšího sourozence (bratr, 5 let) jako mravence a umístil ho mezi sebe a otce, on i otec jsou znázorněni rovněž jako mravenci.

„*Jsmo stejný, protože si spolu hrajem.*“

Já: „*Ty a brácha?*“

➤ „*Jo, hrajem si. A taťka s náma.*“

Já: „*A proč jste všichni mravenci?*“

➤ „*Mám ráda Ferdu mravence. Je pilný a dělá si s ostatníma komůrkou a mraveništěm.*“

Já: „*Aha, to je pěkný. Takže jste taková parta?*“

➤ „Jo, hodně. Třeba chodíme plavat spolu. Do bazénu.“

Já: „A kdepak je mamka?“

➤ „Ta je tady.“

Já: „Tenhle motýl?“

➤ „Jo.“

Já: „Motýlek, protože je maminka krásná?“

➤ „To taky. Ale moc není doma, musí vydělávat peníze.“

Já: „Takže maminka dlouho pracuje?“

➤ „Jo, někdy přijde, když už spinkáme.“

Já: „Ale ona pracuje, abyste si mohli kupovat pěkné věci, ne?“

➤ „Jo. Koupila mi nové kolo. Růžový.“

Já: „A taťka je s tebou a bráchou doma?“

➤ „Hmm, jo.“

Z tohoto rozhovoru můžeme usuzovat, že děti tráví více času s otcem než s matkou, která je zřejmě živitelem rodiny a je pracovně vytížená.

Já: „A s bráškou si hraješ hezky, nezlobí tě?“

➤ „Né, nezlobí, spinká se mnou v pokojíčku. Hraju si tam na piráty.“

Já: „Na piráty?“

➤ „Jo, bráška to má rád. Občas i na víly.“

Já: „A perete se někdy?“

➤ „Né, to se nedělá. Tatínek by byl smutnej.“

Starší sourozenec (sestra, 6,5 let) má k mladšímu sourozenci (bratr, 5 let) hezký vztah, je ochotný přizpůsobit se jeho přáním způsobu hry a pravděpodobně mezi nimi nejsou výrazné konflikty. Z rozhovoru lze vycítit, že mezi sourozenci není zatím viditelná rivalita.

9.5.2 Mladší sourozenec

Mladší sourozenec (bratr, 5 let) začaroval rodinu do zvířat stejného druhu a velikosti. Liší se pouze svým umístěním v kresbě. Tři jsou vedle sebe za sebou, čtvrté je nad ostatními.

Já: „*Co jsi namaloval za zvířátka?*“

- „*Hmm, nevím. Třeba tygr.*“

Já: „*Máš rád tygry?*“

- „*Jo, viděl jsem ho V ZOO.*“

Já: „*Byli jste s mamkou, s tatškou a ségrou na výletě?*“

- „*Hmmm. Ne, maminka tam nebyla. Nemá čas, víš.*“

Já: „*Takže jsi tam byl s tatškou a se ségrou. A všichni jsou teda tygři? Mamka, tatka, ségra i ty?*“

- „*Jojo.*“

Já: „*A kdo je tenhle tygr nahoře?*“

- „*To je maminka asi. Už se mi to dolů nevešlo.*“

Stejně jako u sourozence staršího (sestra, 6,5 let) je prostřednictvím kresby mladšího sourozence (bratr, 5 let) znázorněn pevnější vztah s otcem a sourozencem.

Já: „*A co sestřička, máte se rádi?*“

- „*Asi jo. Je hodná.*“

Já: „*Chodíte spolu do školky?*“

- „*Jojo, já do Sluníček a sestřička do Berušek.*“

Já: „*A co děláte se sestřičkou, když jste doma?*“

- „*Třeba jsme na písku, nebo jedem na kole, nebo do lesa taky.*“

Já: „*Takže jste pořád spolu?*“

- „*Asi jo.*“

Já: „*Stýskalo by se ti, kdyby sestřička jela někam pryč?*“

- *„Hmm, nevím. Báł bych se v posteli sám.“*

Z tohoto rozhovoru lze soudit, že mladší sourozenec (bratr, 5 let) tráví se svým starším sourozencem (sestra, 6,5 let) veškerý svůj čas. Mají k sobě zřejmě větší citové pouto, které je podporováno společnými aktivitami.

9.5.3 Rodič sourozenců č. 5

Otec staršího sourozence (sestra, 6,5 let) a mladšího sourozence (5 let) popisuje jejich vztah jako hodně úzký a důvěrný. Popisuje také závislost sourozenců na sobě, která je způsobena tím, že spolu tráví veškerý čas a všechny aktivity podnikají společně.

„Původně jsme chtěli jenom jedno dítě, manželka je dost pracovně vytížená, ale když jsme krátce po narození dcery zjistili, že čekáme malýho, rozhodli jsme se, že to nějak zvládneme. Vyrůstaj spolu jako dvojčata, dělaj spolu všechno. Jsou na sebe strašně fixovaný, nemůžou jeden bez druhýho být. Je to v pohodě, zabavěj se spolu. Někdy se sice o nějakou hračku tahaj, ale to je normální. Chovaj se k sobě jinak moc hezky.“

Otec převzal většinu péče o děti z důvodu matčiny zaměstnanosti a je si vědom toho, že jsou sourozenci více fixováni na něho a sebe samotné. Sourozenci jsou dle otce samostatní a vzájemně si pomáhají.

„Malej se snaží dělat to, co holka, je mu vzorem. Učí ho spoustu věcí. Třeba ho naučila zavazovat boty. Když jsem byl nemocnej, společně mi připravili vitamínovej drink z pomerančů, to bylo roztomilý. Uměj se postarat, učim je to dobře, haha.“

Já: *„A jak se věnuje dětem matka?“*

- *„Manželka má náročný zaměstnání. Hodně cestuje, je často v zahraničí. Přiznávám, že to asi pro děti není moc dobrý, viděj ji málo, ale snažim se to dětem vynahradit a maj jeden druhýho.“*

Otec vnímá soudržnost sourozenců jako velmi pozitivní do jejich života. Vztahy sourozenců dle něho ovlivňuje malý věkový rozdíl a nedostatečná pozornost matky, kterou si vynahrazují sobě navzájem. Starší sourozenec (sestra, 6,5 let) je tak často stavěn do role rádce mladšího sourozence (bratr, 5 let). Sourozenci si tak vzájemně suplují chybějící citové vazby mezi matkou a dětmi.

10 Shrnutí výzkumu

Na základě výzkumu bylo zjištěno, že jsou dané sourozenecké vztahy nejvíce ovlivněny následujícími faktory:

10.1 Faktory ovlivňující vztahy mezi sourozenci

Sourozenci č. 1:

- velký věkový rozdíl (22 let, 16 let, 6 let)
- pohlaví dětí (sestra, bratr, bratr)
- vývojové fáze sourozenců
- výchova všech jako jedináčků (dostatečná pozornost)
- pozitivní vztahy v rodině
- společně trávený čas

Sourozenci č. 2:

- menší věkový rozdíl (7 let, 3,5 let)
- stejné pohlaví (sestra, sestra)
- žádné rozdíly ve výchově
- stejnoměrná pozornost
- pozitivní vztahy v rodině

Sourozenci č. 3:

- malý věkový rozdíl (5,5 let, 4 roky)
- odlišné pohlaví (bratr, sestra)
- nepřítomnost otce v domácnosti (pracovní vytížení)
- temperament sourozenců – živý x tichý
- závislost mladšího sourozence na matce
- problém mladšího sourozence s navazováním sociálních kontaktů

Sourozenci č. 4:

- malý věkový rozdíl (6 let, 4 roky)
- žárlivost a rivalita
- stejné pohlaví (bratr, bratr)
- nerovnoměrná pozornost rodičů
- temperament sourozenců – živý x klidný

- rozdílný přístup ve výchově (rodiči podporovaný pocit méněcennosti ve starším sourozenci a nadřazenosti v mladším sourozenci)

Sourozenci č. 5:

- malý věkový rozdíl (6,5 let, 5 let)
- odlišné pohlaví (sestra, bratr)
- absence matky v domácnosti a její pracovní vytížení
- závislost jednoho sourozence na druhém z důvodu nedostatečné matčiny pozornosti
- společně strávený čas

10.2 Četnost faktorů ovlivňujících vztahy mezi sourozenci

Všechny sourozenecké vztahy jsou ovlivněny věkovým rozdílem a pohlavím sourozenců. Ve třech případech hraje roli také určitá výchova v rodině. U dvou případů je výrazným faktorem rozdílný temperament sourozenců a společně trávený čas rodiny. Dalšími faktory ovlivňující vztahy mezi sourozenci jsou absence jednoho z rodičů v domácnosti, nerovnoměrné rozdělení pozornosti mezi sourozence, závislost jednoho ze sourozenců na rodičích či na druhém sourozenci, žárlivost a rivalita sourozenců a problém v navazování sociálních kontaktů u jednoho ze sourozenců.

10.3 Kvalita vztahů mezi sourozenci

Z výzkumu vyplývá, že ve třech případech jsou vztahy mezi sourozenci harmonické (sourozenci č. 1, sourozenci č. 2, sourozenci č. 5). Vztah sourozenců č. 3 je narušen nedostatečnou vzájemnou sociální interakcí. Vztah sourozenců č. 4 je plný rivality a žárlivosti, a je tedy disharmonický.

Závěr

Výzkum bakalářské práce odhalil, které faktory nejčastěji ovlivňují sourozenecké vztahy, a zároveň poukázal na kvalitu vztahů mezi sourozenci. Vytýčené cíle výzkumu se tedy podařilo naplnit, podařilo se také zjistit, jakými dalšími faktory jsou sourozenecké vztahy ovlivňovány.

Při sběru dat vyšel najevo problém týkající se nedostatečné spolupráce respondentů (dítě nemělo chuť kreslit, kresba se neshodovala se zadáním, rodič odmítl rozhovor apod.). Počet výzkumných souborů se tedy oproti původně předpokládanému množství snížil, nicméně tento problém neměl vliv na naplnění cílů výzkumu. O to více byl kladen důraz na maximální výtěžnost informací z každého zkoumaného souboru. Do výzkumu se podařilo úspěšně zapojit celkem 17 respondentů, z toho 11 dětí a 6 rodičů.

Teoretická část bakalářské práce byla věnována faktorům ovlivňující sourozenecké vztahy. V této části nebyly však vzhledem k jejich množství uvedeny všechny možné faktory. Byly popsány pouze ty faktory, které se v odborných publikacích opakovaly nejčastěji: rodina a rodinné vztahy, věk a pohlaví, věkové rozdíly, temperament a charakter, pozornost, žárlivost a rivalita, sourozenecké konstelace a výchova dětí.

V praktické části byl popsán výsledek kvalitativního výzkumu. Za prvé bylo zjištěno, že sourozenecké vztahy jsou nejčastěji ovlivňovány věkovým rozdílem sourozenců, pohlavím sourozenců a výchovou rodičů. Vztahy mezi sourozenci jsou dále ovlivněny temperamentem jednotlivých sourozenců a společně stráveným časem s rodinou. Z dalších faktorů je to absence jednoho z rodičů v domácnosti, nerovnoměrné rozdělení pozornosti mezi sourozence, závislost jednoho ze sourozenců na rodičích či na druhém sourozenci, žárlivost a rivalita sourozenců a problém v navazování sociálních kontaktů u jednoho ze sourozenců. Za druhé bylo zjištěno, jaké jsou vztahy mezi zkoumanými sourozenci. Z výzkumu vyplývá, že pozitivně laděný vztah mají tři skupiny sourozenců, v dalších případech jsou vztahy mezi sourozenci narušeny určitým problémem v rodině. Výzkum potvrdil, že vztahy mezi sourozenci jsou ovlivňovány faktory, které jsou uvedené v teoretické části práce.

Je nutné brát v úvahu, že výsledky výzkumu jsou ovlivněny výběrem výzkumného souboru. Vztahy mezi sourozenci jsou jedinečné, zrovna tak jako osobnost každého jedince.

Všechny zjištěné a výše uvedené faktory je také nutné posuzovat s ohledem na dynamiku sourozeneckých a rodinných vztahů, které se mění v závislosti na věku a vývojových fázích jednotlivých dětí i rodičů. Velký vliv má rovněž životní situace rodiny ve smyslu změn v rodině (např. nemoc, narození dalšího sourozence, lidské a materiální ztráty, rozvod rodičů apod.).

Tato bakalářská práce může přinést nový pohled na problematiku sourozeneckých vztahů. Umožňuje do ní nahlédnout optikou jedné či druhé skupiny respondentů (dětí a rodičů). Tyto informace jsou prakticky využitelné ve spolupráci pedagoga či dalšího výchovného činitele s rodinou. Mohou posloužit především samotným rodičům daných sourozenců jako ukazatel vnímání vztahu se svým sourozencem z pohledu dítěte a návod, jak se případným problémům v sourozeneckých vztazích vyhnout, popř. je odstranit.

Ve výzkumném souboru bakalářské práce byly všechny rodiny úplné (oba rodiče a jejich biologické děti). Nabízí se otázka, jaké jsou sourozenecké vztahy a jejich ovlivňující faktory např. v případě neúplné rodiny (tj. rozvedení rodiče, svobodná matka apod.), rodiny, kde spolu vyrůstají sourozenci vlastní a nevlastní, nebo rodiny, kde je jeden z členů zdravotně handicapován.

11 Seznam literatury

1. ADLER, Alfred. *Porozumění životu: úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora, 1999. ISBN 80-85974-76-2.
2. BACUS-LINDROTH, Anne. *Vaše dítě ve věku od 3 do 6 let*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-563-9.
3. CAKIRPALOGLU, Panajotis. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada, 2012. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4033-1.
4. CASPI, Jonathan. *Sibling aggression: Assessment and treatment*. New York, NY: Springer; 2011. ISBN 978-082-6124-159.
5. ČAČKA, Otto. *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno: Nakladatel Jan Šabata, 2000. ISBN 80-7239-060-0.
6. ČAPEK, Jan a Markéta ČAPKOVÁ. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-779-4.
7. DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-449-4.
8. DUMONTEIL-KREMER, Catherine. *Další dítě v rodině: výchova sourozenců*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0802-0.
9. ERNST, Cécile a Jules ANGST. *Birth order: Its influence on personality*. Berlin Heidelberg: Springer Verlag, 1983. ISBN 978-3-642-68401-2.
10. JANOŠOVÁ, Pavlína. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2284-9.
11. LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. Vyd. 4. Překlad Hana Kašparovská. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-507-3.
12. MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. 2. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1989. ISBN 08-056-89.
13. MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2008. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-504-2.
14. MATĚJČEK, Zdeněk. *Po dobrém, nebo po zlém?*. Vyd. 8. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0852-5.
15. MERTIN, Václav. *Ze zkušeností dětského psychologa: na co se často ptáte*. 1. vyd. Praha: Scientia, 2004. ISBN 80-7183-316-9.
16. MERTIN, Václav a Ilona GILLERNOVÁ (eds.). *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-627-8.

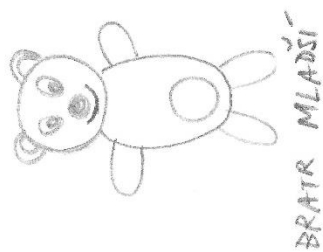
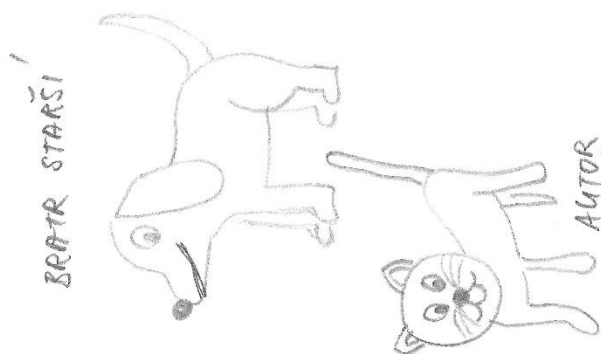
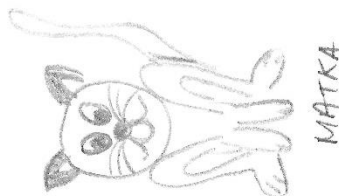
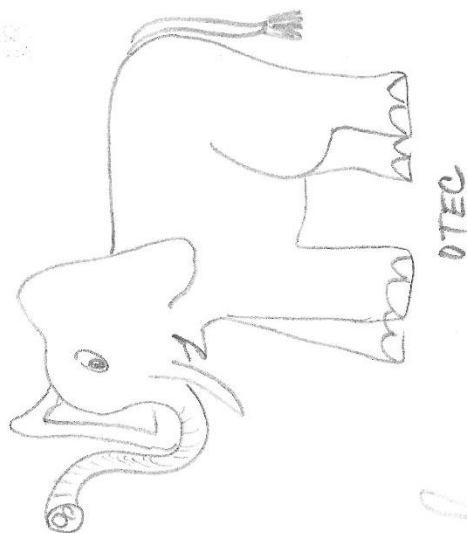
17. NAKONEČNÝ, M. *Psychologie osobnosti*. 2. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1680-5.
18. NOVÁK, Tomáš. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu: příručka pro využití dětské kresby "Naše rodina" a "Začarovaná rodina" k poznání rodinných vztahů dítěte*. Olomouc: Rubico, 2004. ISBN 80-7346-037-8.
19. NOVÁK, Tomáš. *Sourozenecké vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-2075-3.
20. OAKLEY, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-67367-250-8.
21. PREKOPOVÁ, Jiřina. *Prvorozené dítě: o sourozenecké pozici*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-9004-1.
22. SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2., přeprac. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-250-8.
23. SVOBODA, Mojmir, Dana KREJČÍŘOVÁ a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-545-8.
24. ŠMELOVÁ, Eva, Alena PETROVÁ a Eva SOURALOVÁ. *Pre-school education in the context of curriculum: children's readiness for compulsory school attendance in the context of selected EU countries - Czech Republic, Slovakia, Slovenia, Poland*. Olomouc: Palacký University Olomouc, 2012. ISBN 978-80-244-3370-7.
25. ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Průvodce dětským světem*. Praha: Grada, 2008. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-1907-8.
26. ŠULOVÁ, Lenka. *Raný psychický vývoj dítěte*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1820-3.
27. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.
28. VANČUROVÁ, Eva. *Úvahy o dětech a lidech v rodině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, 141 s. ISBN neuvedeno.

12 Seznam příloh

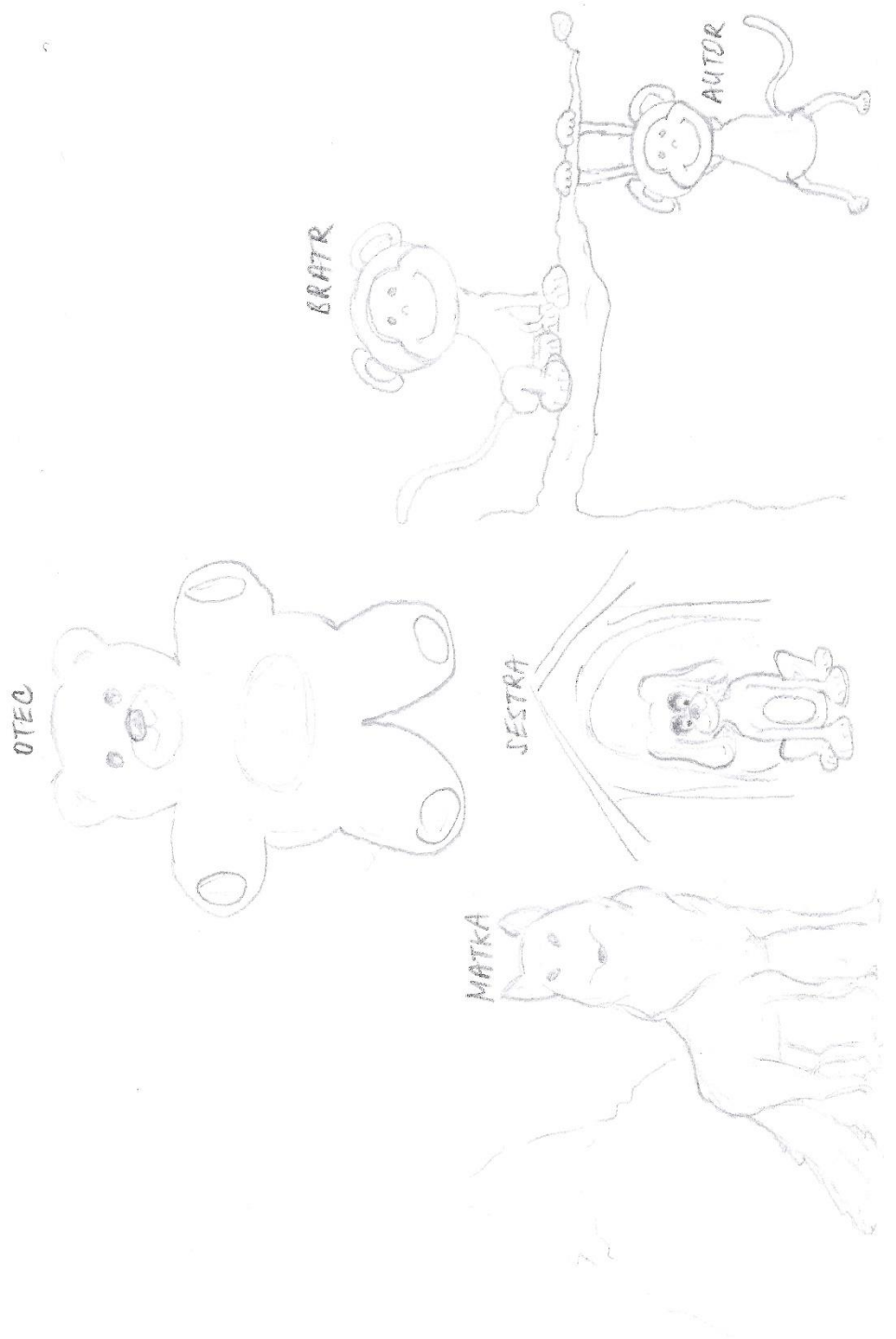
12.1	Příloha č. 1 – sourozenci č. 1	II
12.2	Příloha č. 2 – sourozenci č. 2	V
12.3	Příloha č. 3 – sourozenci č. 3	VII
12.4	Příloha č. 4 – sourozenci č. 4	IX
12.5	Příloha č. 5 – sourozenci č. 5	XI

12.1 Příloha č. 1 – sourozenci č. 1

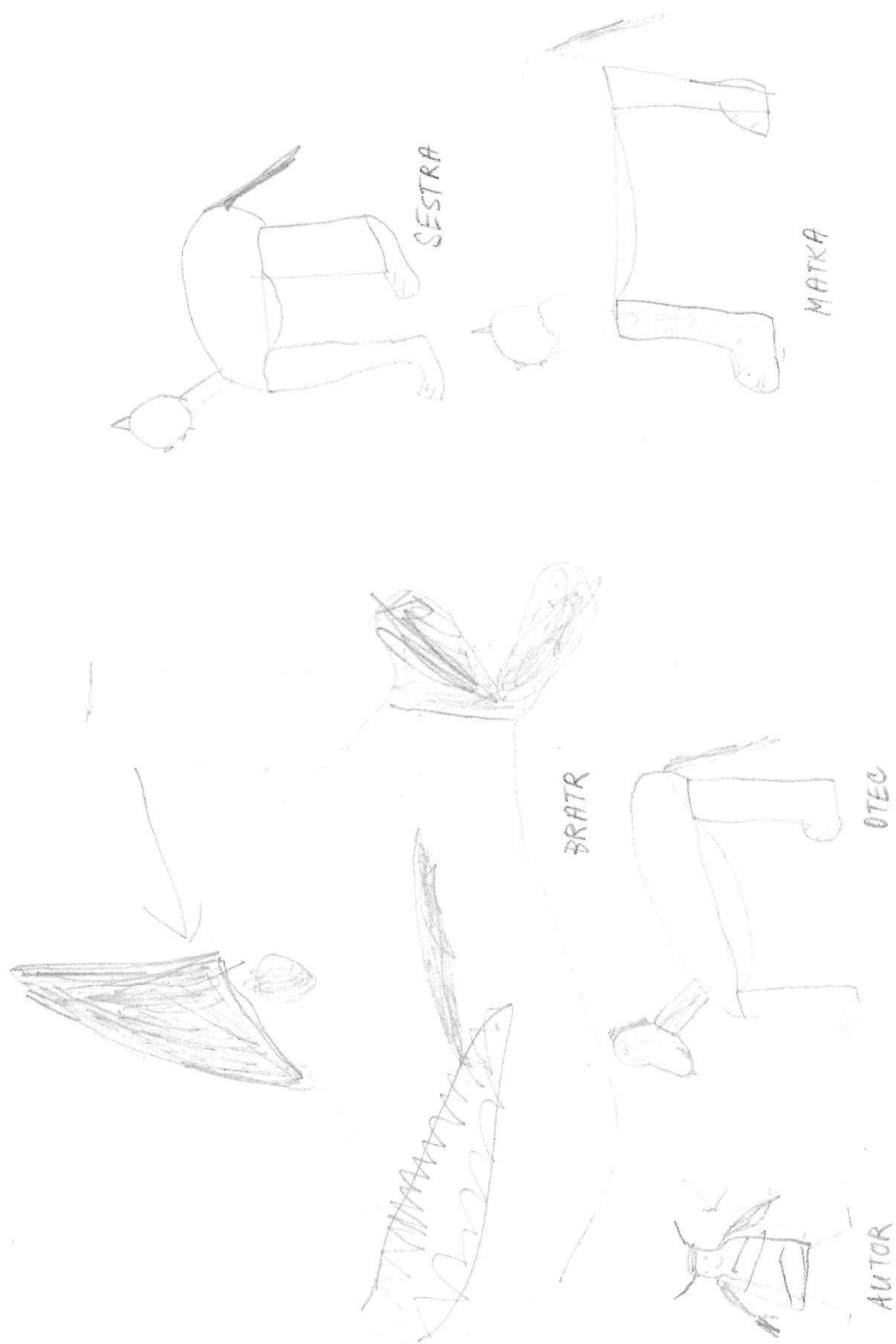
Kresba začarované rodiny nejstaršího sourozence (sestra, 22 let)

Kresba začarované rodiny prostředního sourozence (bratr, 16 let)

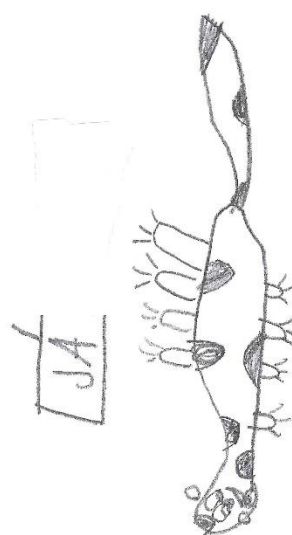
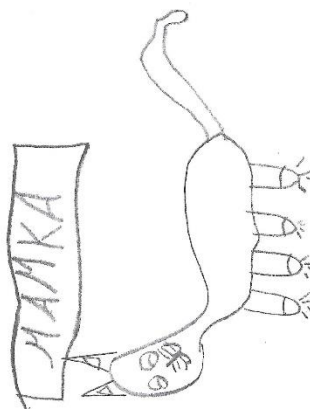
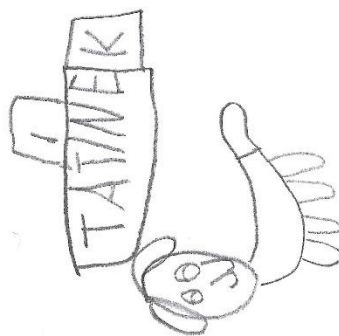

Kresba začarované rodiny nejmladšího sourozence (bratr, 6 let)

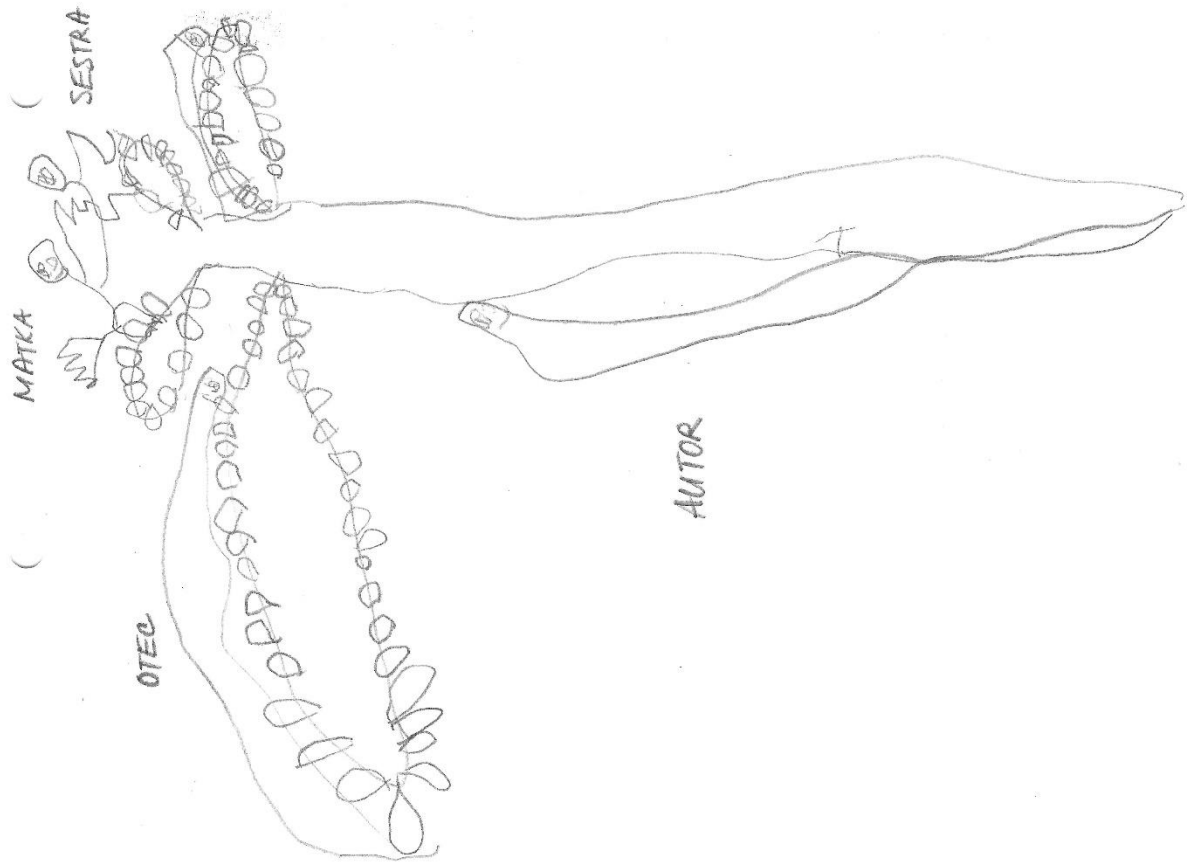

12.2 Příloha č. 2 – sourozenci č. 2

Kresba začarované rodiny staršího sourozence (sestra, 7 let)

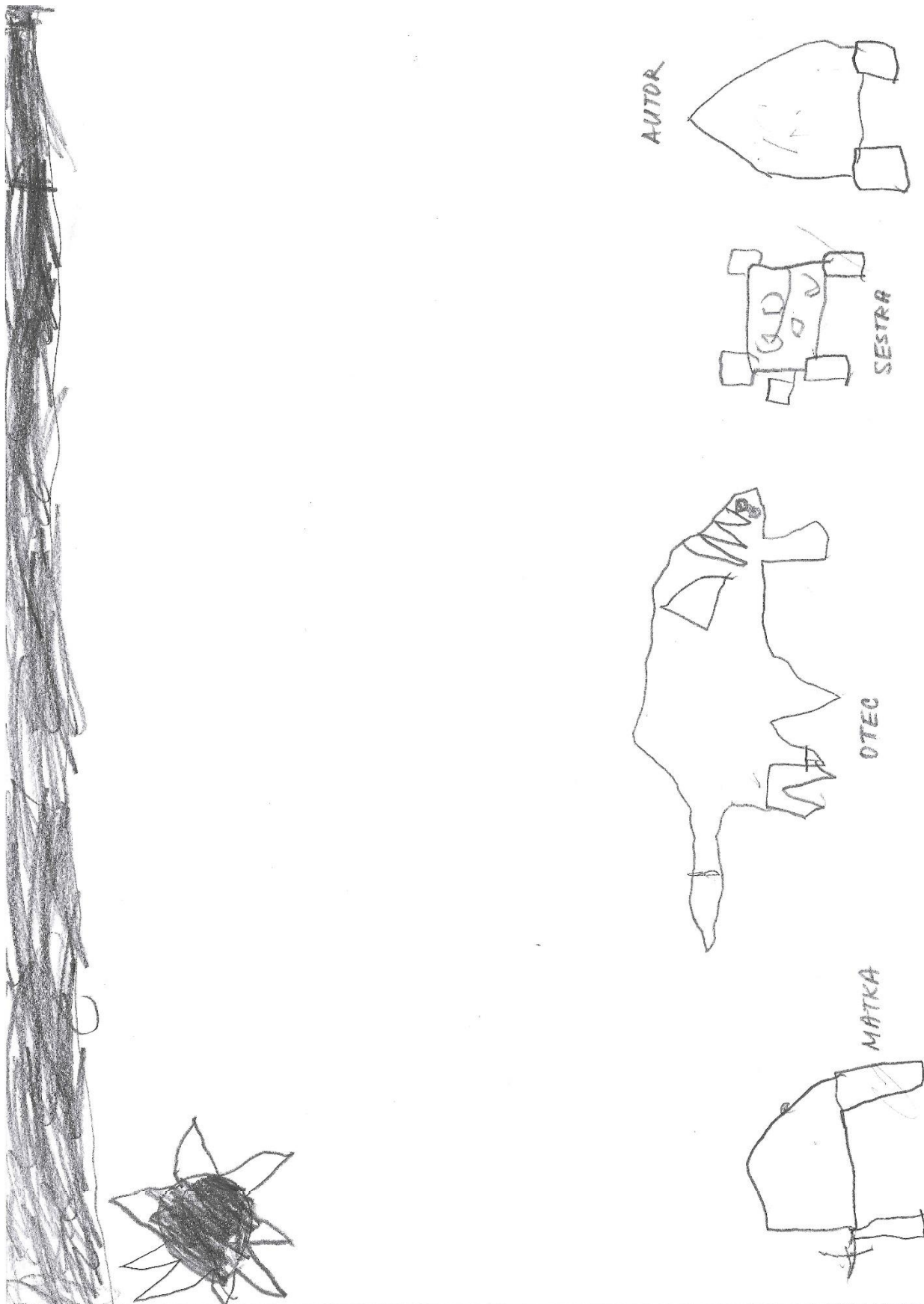

Kresba začarované rodiny mladšího sourozence (sestra, 3,5 let)

12.3 Příloha č. 3 – sourozenci č. 3

Kresba začarované rodiny staršího sourozence (bratr, 5,5 let)

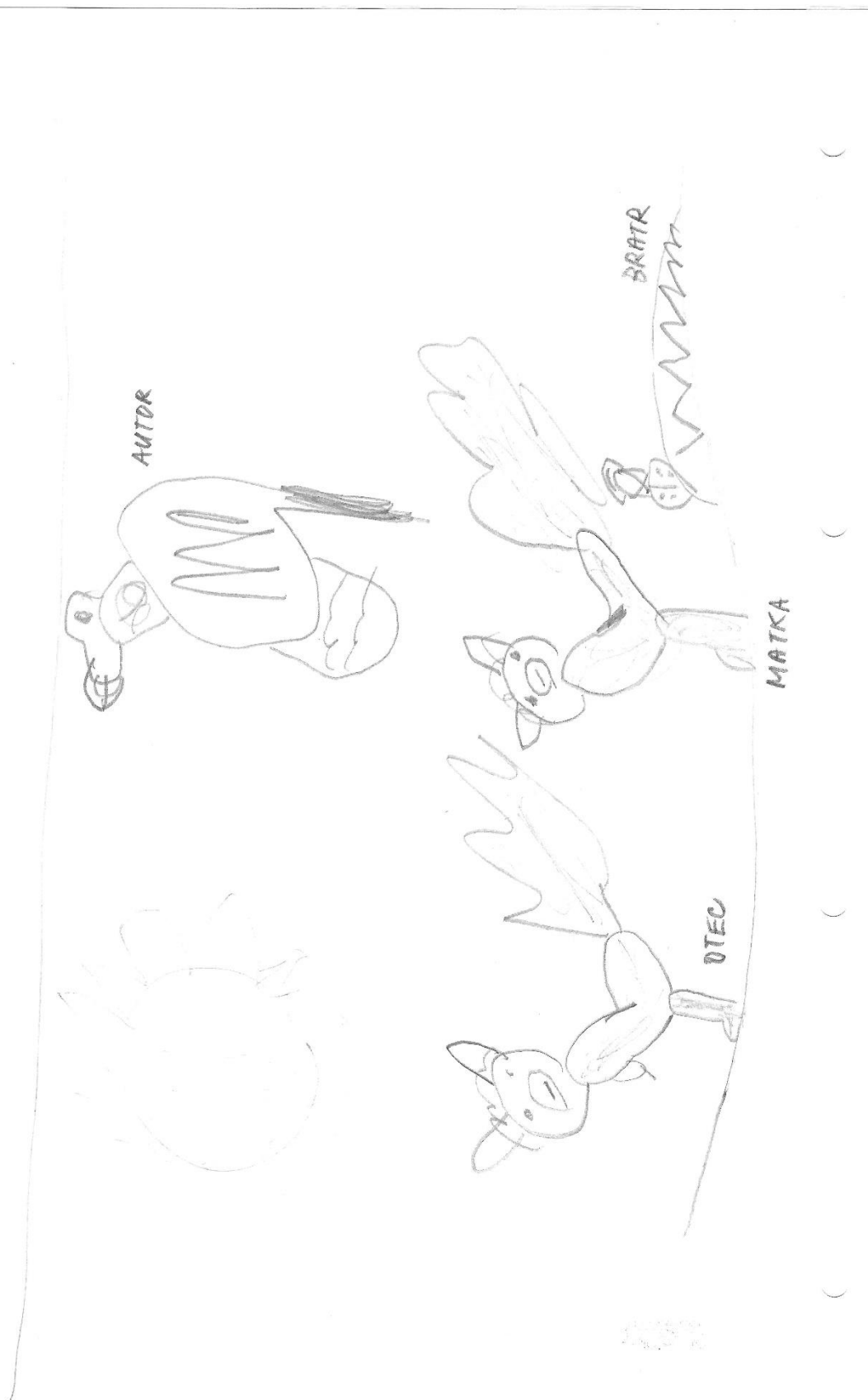

Kresba začarované rodiny mladšího sourozence (sestra, 4 roky)

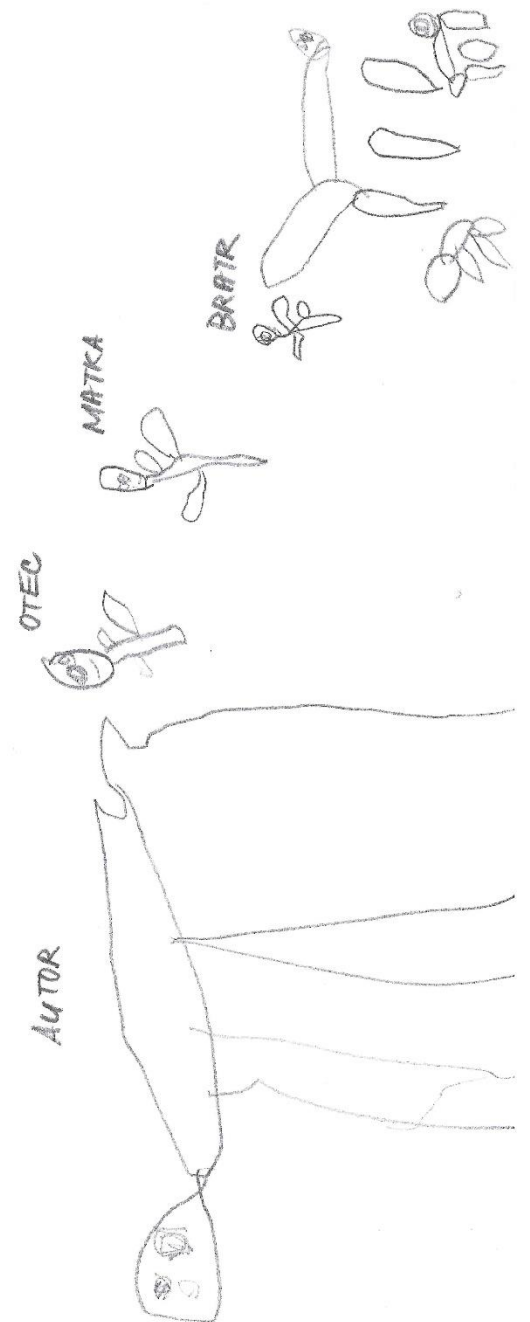

12.4 Příloha č. 4 – sourozenci č. 4

Kresba začarované rodiny staršího sourozence (bratr, 6 let)

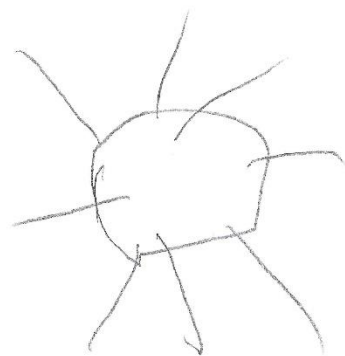

Kresba začarované rodiny mladšího sourozence (bratr, 4 roky)

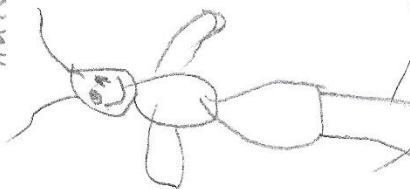

12.5 Příloha č. 5 – sourozenci č. 5

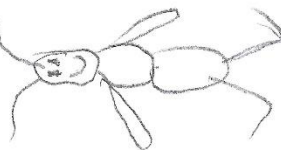
Kresba začarované rodiny staršího sourozence (sestra, 6,5 let)

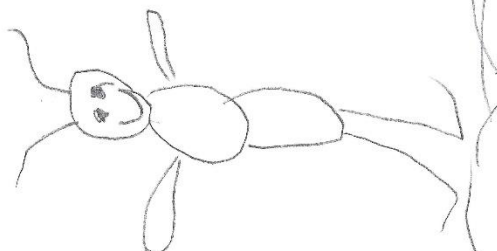
AUTOR

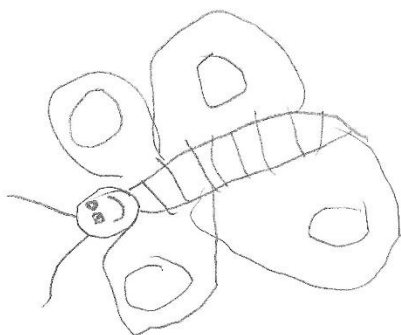
BRATR

OTEC

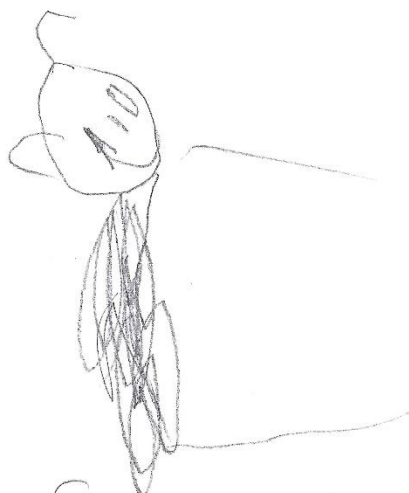
MATKA

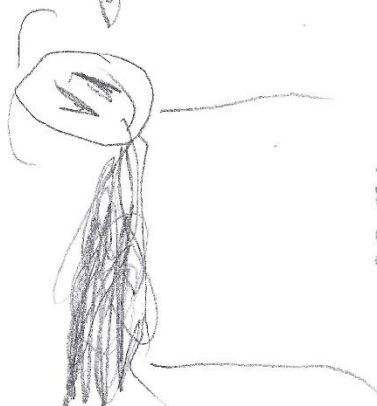
Kresba začarované rodiny mladšího sourozence (bratr, 5 let)

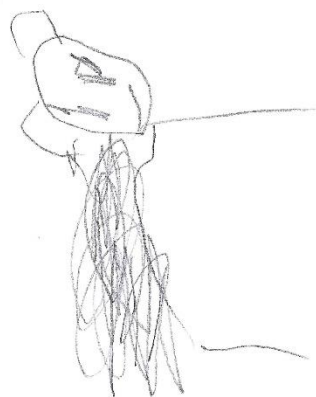
MATKA

OTEC

SESTRA

AUTOR